

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מחליטים: כבוד האדם

חומרי רקע לקראת דיון מחליטי ה־200

י"ג-י"ד בטבת תשע"ד, 16-17 בדצמבר 2013

לשימוש פנימי. לא להפצה.

מיזם "מחליטים: כבוד האדם" - מהו?

התהליך "מחליטים: כבוד האדם" מגלם את הרעיונות העומדים ביסוד הדמוקרטיה הדימוקרטית (Deliberative Democracy), ובראשם הצורך בהשתתפות פעילה ומושכלת של אזרחים בתהליכי קבלת החלטות ובגיבוש מרקם החיים המשותפים בחברה. במסגרת זו מתקיים הליך הידברות הוגן, חופשי ופתוח בין פרטים בעלי זכויות שוות. תכליתו לעודד השתתפות של אזרחים בשיח הדמוקרטי כדי להגיע להכרעה מקובלת על הציבור וכזאת הזוכה בלגיטימציה מצדו. במסגרת הדיון נחשפים המשתתפים לידע בנושא הנידון, מוצגות להם עמדות שונות ומוצעות חלופות כדי להגיע לקונסנזוס שמקובל עליהם. עצם ההשתתפות בתהליך תורמת להעלאת המודעות לנושא הנידון ולידע בעניינו ומעשירה את נקודות המבט עליו. התוצאה היא החלטות שמתקבלות על בסיס "חוכמת ההמון" ואשר משקפות גם את ההתחשבות והסובלנות שהפגינו המשתתפים זה כלפי דעותיו של זה במהלך הדיונים. התהליך המכונה "מחליטים: כבוד האדם" הוא אפוא עוד ערוץ להשתתפות פוליטית פעילה ומשמעותית של אזרחים בחברה דמוקרטית.

למה עכשיו?

החברה הישראלית משוסעת ומקוטבת היום יותר מתמיד. הפלגנות, הגזענות, חוסר הסובלנות, שנאת האחר, האפליה והפערים תפסו את מקומם של הסולידריות, הערבות ההדדית, השוויון והכבוד. השחיקה המתמדת במסד הערכים המשותף מעמידה את הדמוקרטיה הישראלית על סף משבר קיומי. דווקא בתקופה זו היא משוועת להסכמה, למצע משותף, למטרייה שבחסותה יוכלו להסתופף הקבוצות השונות והמקוטבות בחברה.

על רקע זה גיבוש מצע ערכי משותף לפרטים ולקבוצות המרכיבים את החברה הישראלית הוא צורך השעה. באין חזון משותף ייפרע עם. המכון הישראלי לדמוקרטיה מניע את המיזם הייחודי "מחליטים: כבוד האדם" למען בניית תשתית אזרחית-ערכית משותפת מוסכמת.

למה כבוד האדם?

במוקד המצע הערכי המשותף אנו מבקשים להעמיד את כבוד האדם כערך תשתית דמוקרטי המשותף לכל המגזרים בחברה הישראלית. הערך "כבוד האדם" מאגד בתוכו זכויות ותפיסות ערכיות בנוגע לאדם, כגון חירות, שוויון, רצון חופשי, קדושת החיים והתחשבות בכבוד הזולת. הערך של כבוד האדם מעמיד את הרעיון בדבר מרכזיותו של האדם כתכלית לעצמו, בצד התחשבות בכבודו של האחר והכרה בערכו הסגולי של כל אדם באשר הוא אדם.

מרכזיותו של ערך כבוד האדם בדמוקרטיה הישראלית תעוגן ב"מגילת כבוד האדם". המגילה תקבל את הלגיטימציה שלה כמסמך יסוד משום שהיא תהיה תוצר של תהליך שעיקרו דיון מעמיק, כולל והסכמי. למגילה יהיה ערך סמלי וחינוכי, והיא תבטא את המסגרת הערכית המשותפת לכל אזרחי המדינה. ניסוח המגילה בתהליך שיתופי יהיה ההוכחה לכך שלמרות אווירת הקיטוב והפלגנות עדיין אפשר לייצר הסכמה ציבורית סביב ערכי יסוד דמוקרטיים ושהסכמה כזאת יכולה למתן, בהמשך, את המחלוקות ואת האי-הסכמות.

איך יתנהל התהליך?

השלב הראשון בגיבוש המצע הערכי המשותף ייעשה במסגרת מועצת ה־20, שבה ישתתפו כ־20 אישים מובילים בציבוריות הישראלית. מועצה אזרחית זו תציע את התשתית המושגית והערכית המשותפת לדיון בפורומים ציבוריים מייצגים של כלל אזרחי ישראל. נשיא המדינה מר שמעון פרס הכיר בחשיבות המאמץ וניאות לבקשתנו לתת את חסותו לתהליך.

לאחר התנעת התהליך במועצת ה־20, ובליווי ברכתו של נשיא המדינה, נפעל בכמה זירות, עם מספר הולך וגדל של משתתפים:

1. פורום אזרחים - פורום ה־200: ייבנה כמדגם מייצג של האוכלוסייה הישראלית ויתמקד בניסוח מגילת כבוד האדם על בסיס המצע המוסכם, תוצר עבודתה של מועצת ה־20.
2. אספות אזרחיות - אספות ה־2,000: ידונו במגילת כבוד האדם ובהשפעת אימוצה על חיי היום־יום של אזרחי המדינה. האספות יתקיימו בעת ובעונה אחת במסגרת של שולחנות עגולים באזורים שונים בארץ. הרכב המשתתפים ישקף את מגוון נקודות המבט של קהילות אזרחים גאוגרפיות (מרכז-פריפריה) ורב־דוריות.
3. ציבוריות אזרחית - מחנה ה־200,000: ישתתף בדיון באמצעות הרשתות החברתיות ויפתח לציבור הרחב כאתר פעיל, המציג מידע, הפעלות ושאלונים שמיועדים לחינוך הפורמלי, לחינוך הלא פורמלי, לתנועות נוער ולארגוני חברה אזרחית.

תוצרי התהליך "מחליטים: כבוד האדם", ובראשם מגילת כבוד האדם, יימסרו באופן רשמי ובמעמד נשיא המדינה למקבלי החלטות, לגופי שלטון ולנציגי המפלגות לצורך קבלת הסכמה על הבסיס הערכי המשותף.

שער א: על המושג כבוד האדם - היבט תאורטי

אליעזר וינריב, "כבוד האדם - שני מובנים", בתוך: יוסף דוד [עורך], **שאלה של כבוד: כבוד האדם כערך מוסרי עליון בחברה המודרנית**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2006, עמ' 71-80.

אליעזר וינריב מציג שני מובנים של כבוד האדם. המובן האחד נשען על התפיסה (על פי קאנט) שהאדם, כל אדם, הוא תכלית לעצמו ויכול להיות, הודות לתבונתו, מקור לערכים ואוטונומי, ולכן יש לכבד כל אדם. מכאן נגזר שפגיעה בכבוד האדם מתרחשת כאשר פוגעים בתכונות המאפיינות את האדם כאדם: כאשר פוגעים באוטונומיה שלו, כאשר מגבילים את יכולתו להפעיל שיקול דעת או כאשר מתייחסים אליו כאמצעי או ברכושנות. הכבוד במובן הזה מעוגן בקהילה והוא הדדי, כלומר כל אדם חולק כבוד שווה לכל אדם אחר. זוהי גם התפיסה שביסוד התפיסה של הדמוקרטיה הדליברטיבית, המושתתת על ההכרה ביכולת החשיבה של האדם וביכולתו לתרום מדעתו למדיניות לטובת הכלל. במובן זה כבוד האדם משתלב במסורת האמנה החברתית.

המובן השני של כבוד האדם מדגיש את ההיבט הפסיכולוגי של השפלה כפגיעה בכבוד האדם. גישה זו מוחה על כל יחס של אדנות, בוז ואדישות כלפי צרכים ורגשות של אדם אחר. היא מבוססת על הפגיעות כתכונה המשותפת לכל בני האדם, ונגזר ממנה שהמושג "כבוד האדם" מתייחס לאופנים השונים שבהם בני האדם עלולים להרגיש מושפלים.

מרדכי קרמניצר, "כבוד האדם במשמעותו הגרעינית והערות נוספות", בתוך: אלוף הראבן וחו ברם [עורכים], **כבוד האדם או השפלתו**, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 118-126.

מרדכי קרמניצר מתמקד ב"גרעין הקשה" של המושג כבוד האדם. הוא נותן שלושה טעמים לכך שחשוב לזקק את מובנו המוחלט והאוניברסלי של כבוד האדם: (1) יש קשר עמוק בין כבוד האדם ובין ההגנה על החיים ועל הגוף; (2) הכבוד הוא נחלת כל בני האדם, ללא תנאי (לא היותו של האדם סוכן מוסרי, לא היותו מותר מן הבהמה, אוטונומי, רציונלי וכיו"ב). הכבוד חשוב במיוחד כשמדובר בקבוצות חלשות ופגיעות כמו חולים, מוגבלים ופושעים; (3) יש לזקק את המשמעות הגרעינית של הזכות לכבוד אנושי כדי לתחום את גבולות האיוון עם ערכים ואינטרסים אחרים.

קרמניצר כולל ב"גרעין הקשה" של כבוד האדם את האיסור על ענישה אכזרית ובלתי אנושית; את האיסור על עינויים ויחס משפיל ובלתי אנושי; את האיסור על עבודות כפייה, גירוש, רדיפה, גזענות (הבאה לידי ביטוי בפגיעה באדם בשל השתייכותו לקבוצה מסוימת) וחזקת החפות; וכן את התנאים הפיזיים הבסיסיים להבטחת חיים בכבוד ואת חובת המדינה לספקם.

קרמניצר מדגיש שלכבוד האדם נועד תפקיד מיוחד ביחס לקבוצות פגיעות: מיעוטים אתניים או דתיים, מוגבלים ועבריינים. הוא אומר שהאתגר של כבוד האדם מוטבע ביחס לאחר ושיש ללמוד להעריך את השונות ולהכיר את האחר כדי להימנע מפגיעה בכבודו.

ז'אק שלנגר, "על כבוד הדדי וכבוד עצמי", בתוך: אלוף הראבן וחו ברם (עורכים), **כבוד האדם או השפלתו? - מתח כבוד האדם בישראל**, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2000, עמ' 34-43.

כבוד הוא מערכת היחסים בין בני אדם - יחסו של אדם לרעהו, יחסה של החברה לאדם ושל האדם לחברה ויחסה של חברה אחת לחברה אחרת. המושג "כבוד" בעברית מאגד שלוש משמעויות: הוקרה, הערכה והתחשבות בזולת. בלעז המקבילות הן *dignity* ו-*honor, respect*. ז'אק שלנגר מבהיר כי כאשר אנחנו מתייחסים לאדם אחר בהוקרה ובהערכה אנו מתייחסים אליו על בסיס השונות שלו מאתנו (למשל מעמדו או ייחודו), אבל כאשר אנחנו מתייחסים אליו בכבוד במשמע *dignity*, הבסיס ליחסנו הוא השווה והדומה בין כל בני האדם.

שלנגר מבחין בין שלושה רבדים שבהם בא לידי ביטוי יחס של כבוד בין בני האדם: (א) הרובד הכללי-אנושי: מושתת על האמונה בשוויון בין בני האדם ובאחדות המין האנושי. הכוונה בהקשר זה בכבוד האדם היא שאין לפגוע בזכותו של אדם לחיים, לשלמות הגוף ולשלמות הנפש ושיש להקפיד על שוויון בין המינים ולהגן על החלשים. (ב) הרובד האזרחי: המשמעות של מתן כבוד לאדם ברובד זה פירושה לאפשר לו לממש את הזכויות המוקנות לו על פי חוק ולא להתייחס אליו כאילו הוא אזרח סוג ב. (ג) הרובד התרבותי: מתן כבוד לאדם פירושו מתן כבוד למעשיו, למנהגיו ולאמונותיו, דהיינו כיבוד השונות התרבותית.

בחברה רבת-תרבותית נוצרים מתחים בין המשתייכים לתרבויות שונות. ישנן שלוש דרכי התמודדות אפשריות עם השונות התרבותית של האחר שמשמרות את כבוד האדם: התעלמות מכבדת, התעניינות מכבדת ועימות מכבד. דרך ההתמודדות של עימות מכובד היא המתאגרת ביותר. העיקר בה אינו לשכנע את האחר או לשנותו, אלא לנסות - באמצעות דיון וליבון - להבהיר את השונה והדומה, את מה שמוסכם ואת מה שבמחלוקת ולהחליף דעות אגב הפגנת כבוד הדדי גם אם לא תיתכן הסכמה מוחלטת. בבסיס היחס של כבוד אל השונה עומדת התפיסה שהכבוד העצמי הוא תנאי למתן יחס של כבוד לזולת ושההדדיות היא תנאי ליחסי כבוד שוויוניים.

אורית קמיר, " 'כבוד סגולי' - dignity", בתוך: **שאלה של כבוד: ישראליות וכבוד האדם**, ירושלים: כרמל, 2004, עמ' 19-42.

אורית קמיר מבחינה בספרה בין ארבע פנים של כבוד: הדרת כבוד (*honor*), כבוד סגולי (*dignity*), הילת כבוד (*glory*) וכבוד המחיה (*respect*).

במונח "כבוד סגולי" היא מכוונת לערך הליברלי המודרני האוניברסלי שתכליתו לקבוע קו אדום שבשום נסיבות, יהיו אשר יהיו, אין לחצותו בזירה של יחסי אנוש. קמיר מנגידה את הכבוד הסגולי להדרת הכבוד ומצביעה על האוניברסליות של הכבוד הסגולי ועל היותו אחיד, מוחלט ומולד - בניגוד להדרת הכבוד, שהיא כבוד נרכש, יחסי, המעודד תוקפנות, ושהיפוכו הוא בוששה והשפלה. בעיני קמיר, קריאת תיגר על הכבוד הסגולי של אדם משמעה -

פגיעה משמעותית בזכותו לחיים, לבריאות, לתזונה נאותה, למחסה, לחירות משעבוד, חרדה או כאב לא הכרחיים, לשליטה בגוף, לבחירה אם וכיצד לממש את נטיותיו המיניות, לחופש תנועה, לאוטונומיה וחופש ביטוי הנחוצים להגדרה עצמית, לחופש מגע עם בני-אדם אחרים, לחופש פולחן דתי או להימנעות ממנו.

המאמר המלא: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=16935>

לקריאה נוספת:

אורית קמיר, "על פרשת דרכי כבוד: ישראל בין מגמות הדרת-כבוד [honor], כבוד סגולי [dignity], הילת כבוד [glory] וכבוד מחיה [respect]", **תרבות דמוקרטית** 9 [2005]: 239-169.

אורית קמיר, "מדוע עדיף [שוויון] כבוד האדם על שוויון החירות?", **המשפט** 23 [2007]: 44-33 [בייחוד: 44-40].

זאב ז'בוטינסקי על כבוד האדם

המסקנה הראשונה מן ההנחה האומרת כי "כל אדם הוא מלך", היא, כמובן, שוויון אוניברסאלי: תמצית מלכותך או מלכותי שלי נעוצה בכך, שלא יתכן כי יהיה מישהו נעלה ממך או ממני מבחינת הדר-כבוד או מעמד. המסקנה השנייה היא חירות הפרט: אין המלך נתין של איש.

זאב ז'בוטינסקי, "השקפה על בעיות מדינה וחברה", **עקרונות מנחים לבעיות השעה** [בעריכת יוסף נדבה], תל אביב: מכון ז'בוטינסקי, 1981, עמ' 21.

אני מצייר לעצמי, שהדבר, שאנו מכנים אותו בשם "הצרכים האלמנטריים" של אדם רגיל - אותו הדבר, שהיום הוא צריך להילחם עליו ולבקש פרנסה ולהרעיש עולמות, כשאינו מוצא פרנסה זו - כולל חמישה דברים: אוכל, דירה, בגדים, האפשרות לחנך את הילדים והאפשרות להתרפא במקרה של מחלה. בעברית אפשר לסמן דבר זה בקיצור: מזון-מעון-מלבוש-מורה-מרפא: "חמש פעמים מ'".

ביחס לכל אחד מן הצרכים הללו קיים בכל מדינה ובכל תקופה מושג מסויימים על מינימום מספיק. וחובתה של המדינה, על פי "תרופתי", צריכה להיות: כל אדם, המודיע שהוא דורש את "חמש הממין", צריך לקבל אותן. זהו הראשון משני חוקים "שלי". מכאן יש להסיק, שבידי המדינה צריכה להיות תמיד האפשרות לספק את "חמש הממין", לכל אותם האזרחים, שידרשו אותן. מאין תיטול אותן המדינה? התשובה על כך היא החוק השני "שלי": המדינה תיטול אותן בכוח מן האומה, ממש כמו שהיא נוטלת כיום מיסים אחרים ומכריחה בני אדם צעירים לעבוד בצבא.

המקור [ביידיש]: **דער מאמענט**, וארשה [פולין], 16.11.1934.

זאב ז'בוטינסקי, "הגאולה הסוציאלית", **כתבים: רשימות**, בהוצאת ערי ז'בוטינסקי, תש"ד, עמ' 297-298.

שער ו': כבוד האדם במקורות דתיים והיסטוריים

מתוך תהילים

מָה אֲנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֵנוּ; וַיְבֹר אֱדָם, כִּי תִפְקְדֵנוּ.
וּתְחַסְרֵהוּ מְעַט, מֵאַלְהֵימ; וְכָבוֹד וְהָדָר תַּעֲסֹרֵהוּ.
תִּמְשִׁילֵהוּ, בְּמַעֲשֵׂי יָדָי; כֹּל, שֶׁתָּה תַחַת רַגְלָיו.
(תהילים, ח, ה-ז)

יְהוָה מָה אֱדָם, וּתְדַעְהוּ: בְּרֹאֲנוֹשׁ, וּתְחַשְׁבֵהוּ.
אֱדָם, לַהֲבֵל דָּמָה; יָמָיו, כְּצֶל עוֹבֵר.
(תהילים, קמד, ג-ד)

מתוך מקורות הלכה יהודיים

"יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך"
(אבות, ב, י).

"גדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה"
(ברכות יט ע"ב).

"איזהו המכובד - המכבד את הבריות"
(משנה, אבות ד, א)

מתוך הקוראן

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ
عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا.

[הן בחרנו בבני אדם, ונפזר להם כל הון היבשה והים, וננחילם כל טוב, וניטיב להם
מכל יצור תבל.]
(קוראן, 17, 70)

Izhak Englard, "Human Dignity: From Antiquity to Modern Israel's Constitutional Framework," *Cardozo Law Rev.* 21 (2000): 1903-1928.

מקורה של המילה dignity ברומא (dignitas), שם משמעותה הייתה קשורה למעמד חברתי ופוליטי נרכש. קיקרו היה הראשון שהשתמש במונח כמסמל את טבעו הייחודי של האדם ויכולותיו התבוניות. המונח ביטא בכך את מעמדו הייחודי של האדם ביקום וקנה לו משמעות אוניברסלית המאפיינת כל אדם באשר הוא אדם. וכך התקיימו בעת העתיקה, זה בצד זה, שני מובנים של כבוד האדם: האחד ביטא את מעמדו החברתי של האדם והאחר את הערך הפנימי הנגזר מאנושיותו.

התפיסה הדתית היהודית של כבוד האדם נגזרת מההשקפה שהאדם נברא בצלם אלוהים. כלומר, ביהדות מקור הכבוד הוא אלוהי - שלא כמו התפיסה שמקמת את כבוד האדם בערך הפנימי שלו עצמו. לתפיסה של בריאת האדם בצלם יש השלכות חשובות על עניין ההגנה על האדם, חייו וגופו, אשר נתפסים כמגלמים את האלוהות (אם כי הרמב"ם דחה את ההיבט הגופני של "צלם אלוהים" ואימץ את העמדה שלפיה כוח האינטלקט של האדם מגלם את בריאתו בצלם). היהדות מדגישה אפוא את המקור האלוהי של כבוד האדם, ומכאן נגזרת גם העמדה שהאל הוא גם הדואג לשמירה על כבודו של האדם.

גם בנצרות יש תפיסה דומה של כבוד האדם כנובע ממקור אלוהי. ואולם הנצרות מאמינה שישו - בקרבנותו - השיב לאדם את הכבוד שאבד לו בחטא הקדמון. מכאן נגזרת האמירה של לותר: לאדם יש ערך בשל היותו אהוב ומכובד על האל. אהבת האל מבטיחה אפוא את כבודו של האדם. הדגש בדימוי הנוצרי הוא בעמדתו הצנועה של האדם ביחס לאל ולעולם לנוכח סבלו שלו, כוחו הגופני המוגבל והיותו "צל חולק".

בימי הביניים העמדה השלטת הייתה של פסימיות ביחס לאדם, וכבודו של האדם עוגן בתפיסה היררכית נוקשה. בתקופת הרנסנס - כתגובת נגד לתפיסה ההיררכית הטבעית שמקורה באל - התגבשה הגישה שראתה בכבוד האדם מאפיין פנימי של האדם, והדגש הועבר ליכולותיו של האדם, ליצירתיות שלו ולכישורונותיו הייחודיים. לפי גישה הומניסטית זו, כבוד האדם מעוגן בכוחות היצירתיים של האדם כפי שהם מגולמים בהישגיו האינטלקטואליים, האמנותיים והטכניים. וכך התקיימו בתקופת הרנסנס שתי השקפות עולם זו בצד זו: האחת העמידה במרכז את כבוד האדם, חירותו ויצירתיותו, והאחרת - העמדה הנוצרית - הדגישה את החטא והרוע האורבים לאדם.

בתקופת הנאורות התגבשה בהדרגה ראיית האדם כישות מוסרית שניחנה ברציונליות, במודעות ובאחריות. הוגים כמו ג'ון לוק הדגישו את היסודות האינדיווידואליים שבאדם, המשותפים לכל בני האדם ואשר מהווים יסוד לתפיסה של שוויון בין בני האדם. שינוי זה בתפיסה הוביל גם לשינוי בזיקה של כבוד האדם - במקום בזיקה לאל הוא נתפס כמעוגן בחברה וכזכות שעל החברה להעניק ליחיד.

קאנט הוסיף ממד חשוב לתפיסה של כבוד האדם. הוא הגדיר את כבוד האדם כבעל ערך פנימי, עליון ומוחלט. בעיניו, הכבוד מסמל את הערך הפנימי של כל פרט אוטונומי. האוטונומיה של האדם, חופש הרצון שלו, הם בעיני קאנט העיקרון המוסרי הנעלה, ולכן רק אנושיות ומוסריות המבוססות על האוטונומיה של האדם מאופיינות בכבוד. על יסוד זה קאנט מבסס את הציווי המוסרי שלפיו יש לראות בכל אדם תכלית לעצמו ולא לנהוג בו כאילו היה אמצעי. שימוש באדם אחר כבאמצעי פוגע לא רק בכבודו של הקרבן, אלא גם בכבוד של המשתמש. אי-הכרה בכבודו של אדם אחר היא רעה מוסרית. ולפיכך, מבחינתו של קאנט, כבוד האדם הוא בראש ובראשונה עיקרון מוסרי ולא ערך חברתי.

היבטים נוספים של כבוד האדם בתקופתו של קאנט נגזרו מתפיסות סוציאליסטיות ואנרכיסטיות שהדגישו את הכבוד כמאפיין טבעי של האדם וכן את התנאים החומריים הדרושים על מנת לשמר את כבודו של אדם.

התפיסה הקאנטיאנית, משעה שהורחבה, הפכה ליסוד הגישה בדבר כבוד האדם כזכות יסוד חוקתית של כל בני האדם. הגישה הרחבה יותר שואבת השראה גם ממקורות דתיים וקהילתיים. כך למשל, ההתייחסות לכבוד המת, לגוף האדם ולערך של חיי אדם שמקורה דתי נכללת היום תחת הכותרת הכללית "כבוד האדם". היום מקובלת הרחבה נוספת של המושג כבוד כך שהוא מתייחס לא רק לבני אדם אלא גם לבעלי חיים.

בחוקות מודרניות משמש כבוד האדם ההצדקה האולטימטיבית לזכויות אדם, ולעתים הוא גם עולה כטיעון נגד טכנולוגיות גנטיות חדישות. ככל שהשימוש במושג מתרחב, מתעממת משמעותו. וכך, למרות חוסר הבהירות הפילוסופית של המושג משתמשים בו גם כמושג חוקתי שנועד לפתור מחלוקות ממשיות. לדוגמה, החוקה הפדרלית של גרמניה מגדירה את כבוד האדם "ערך עליון בלתי ניתן להפרה או שינוי" וקובעת שחובה על המדינה ורשויותיה לכבד אותו ולהגן עליו. הגדרה זו של כבוד האדם יוצרת קושי כאשר באים לאזן בין זכות זו ובין זכויות אחרות.

בניסוח של החוק הישראלי נמצא קושי דומה הנובע מכך שכבוד האדם מוזכר הן כערך על והן כזכות מסוימת. בשל חוסר הבהירות יש מחלוקת סביב השאלה אילו זכויות חובק המושג החוקתי של כבוד האדם. בית המשפט יצר זיקה בין כבוד האדם ובין זכויות כמו שוויון, חופש ביטוי, חופש דת ומצפון וחופש חושים. המחלוקת הפרשנית אף סבוכה יותר משום שלא הושגה הסכמה בנוגע לחוקה ולביקורת השיפוטית בהקשר של הזהות היהודית של המדינה.

נחום רקובר, **גדול כבוד הבריות: כבוד האדם כערך על**, ירושלים: ספרית המשפט העברי, משרד המשפטים, 1998.

נחום רקובר מנתח מגוון מקורות הלכתיים ומסיק כי כבוד האדם אינו רק ערך בעל משמעות תאורטית, אלא ערך גם ערך המתווה אורח חיים ומכוון יחסי אנוש. רקובר מציין כי המקורות היהודיים משתמשים בביטוי "כבוד הבריות". ביטוי זה מצביע לדעתו על שמקורו של כבוד האדם הוא בכך שהאדם נברא בצלם אלוהים ושהכבוד נתון לכל מי שנברא על ידי האל בצלמו. דהיינו, לא החברה מעניקה לאדם את הכבוד, אלא האדם ראוי לכבוד באשר הוא אדם. רקובר מסביר כי כבוד המבטא את מעלתו של אדם כישות עם נשמה הוא מידה טובה, אולם הרדיפה אחר כבוד כאשר מחשיבים אותו ליוקרה ולרגשות עליונות כלפי האחר היא מידה מגונה. הוא מדגיש שכל הבריות, ולא רק ישראל, ראויים לכבוד. כלומר, כלל הברואים ראויים לכבוד, ובכללם עבריינים.

רקובר מצביע על הזיקה בין כבוד האדם ובין כבוד הבורא, שממנה נגזר שהשמירה על כבוד עצמי ועל כבודו של האחר מבטאת את כבודו של הבורא ואף מרחיבה אותו. במסגרת הדיון רקובר מפרט כיצד ההלכה מאזנת בין כבוד האדם לבין מצוות אחרות וכיצד אפשר שייקחו מצוות דרבנן מפני כבוד הבריות. הוא גם מנתח תקנות שעניינן מניעת בושה ממי ש"אין לו" (כלומר, אנשים חסרי אמצעים) כמגלמות את השמירה על העיקרון של כבוד האדם.

מנחם אלון, "כבוד האדם וחירותו: בצלם אלוקים ברא אותו", בתוך: אביעד הכהן ומיכאל ויגודה (עורכים), **דעת** 47 (תשס"ב), www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/47-2.htm

המאמר בוחן את המשמעות החוקתית של רעיון בריאת האדם בצלם אלוהים. מנחם אלון קושר את הרעיון הזה עם העקרונות של שוויון האדם וכבודו של אדם באשר הוא אדם. הוא טוען שהרעיון של בריאת האדם בצלם אלוהים הוא המקור לזכויות האדם על פי היהדות ושהוא טומן בתוכו גם את החובה של כל אדם שלא לפגוע בכבוד עצמו ובצלמו ובכבודם ובצלמם של אחרים. אלון מדגיש את האיסור לפגוע בכבודו של אדם במובן של ביזוי והשפלה, גם אם אותו אדם מסכים כביכול לפגיעה בכבודו.

המאמר המלא: www.daat.ac.il/mishpat-ivri/skirot/47-2.htm

לקריאה נוספת:

מנחם אלון, **כבוד האדם וחירותו במורשת ישראל**, ירושלים: חוג בית הנשיא לתנ"כ ומקורות ישראל, המדפיס הממשלתי, 1995.

יהודה ברנדס, **יהדות וזכויות אדם: בין צלם אלוהים לגוי קדוש**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013, עמ' 89-120.

מהתפיסה הסוברת שהאדם נברא בצלם אלוהים נגזרת החובה לשמור על כבודו של האדם ולהימנע מביזוי. ישנן שתי גישות למקור הכבוד: האחת גוזרת את מושג הכבוד מהאדם אל זולתו ("יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך", משנה, אבות י, ב), והאחרת גוזרת את כבוד האדם מכבוד האלוהים. על פי הגישה השנייה, תכליתם של איסורים מסוימים לוודא שישמרו כבוד המת וכבוד הגוף. הכבוד מוגדר גם על דרך השלילה, דהיינו על ידי הפגיעה בו באמצעות אלימות, קלון, ניזול, עוני, אי־שמירה על צניעות וכד'.

המאמר דן בשאלה אם על פי האסלאם כבוד האדם הוא אינהרנטי לאדם באשר הוא אדם או שזהו יחס נרכש המותנה באמונה באסלאם ובמעשים טובים.

התפיסה שלפיה הכבוד אינהרנטי לאדם עומדת ביסוד השיח המערבי של זכויות האדם המגולם באמנות בינלאומיות כמו "ההצהרה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם". במסמכים אלו כבוד האדם מוגדר כנובע מעצם אנושיותו של האדם ואשר על כן אין לבטלו או להעבירו וכבודם של כל בני האדם שווה. לשון אחר, על פי הגישה הזאת כל אדם זכאי לכבוד בלי קשר להתנהגותו ומעשיו.

עמדתן של הדתות בשאלת כבוד האדם נובעת גם היא מהתפיסה שמקורו של האדם אלוהי. התפיסה היהודית-נוצרית היא שהאדם נברא בצלם אלוהים ולכן חונן בכבוד. בהצהרות אסלאמיות המתייחסות לכבוד האדם ולזכויות אדם יש הכרה בשוויון בכבודו של כל אדם, אם כי מצוין בהן גם שאדם יכול להרבות כבוד על ידי דבקות באמונה ועל ידי מעשים טובים. כלומר, לכבוד האדם יש גם היבט נרכש.

לטענתו של מוחמד חוסיין מוספרי חשוב להבחין בשני סוגי כבוד על פי האסלאם: כבוד הטבוע באדם מעצם היותו אדם; וכבוד נרכש, המותנה באמונה באללה ובמעשים טובים. הכבוד הנרכש הוא כבוד לפני האל אך לא בהכרח לפני החוק. מכאן שכבוד נרכש יכול להיפגע מחטאים וממעשים רעים.

כאשר בוחנים את המקורות האסלאמיים הדתיים ניתן להבחין בין התפיסה האתית-חוקית של כבוד האדם ונגזרותיה ובין התפיסה הדתית של כבוד הנרכש באמונה כנה. בעוד הכבוד ה"מולד" הוא שוויוני, הכבוד הנרכש משתנה מאדם לאדם בהתאם לאמונתו. עם זאת, הקוראן מכיר באחדותם של המין האנושי ומשפחת האדם וקובע כי השונות בין בני אדם לא יכולה להיות מקור לאי-שוויון.

בקרב פרשני האסלאם יש הסבורים כי רק לאנשים המאמינים באללה יש כבוד, ולכן הם דוחים את הרעיון של כבוד אינהרנטי לאדם ואת שיח זכויות האדם המערבי הנשען עליו. לפי פרשנות זו - כבודו, חייו ורכושו של אדם מותנים בהיותו מאמין באסלאם. מכאן שכל מי שסר מדרך האמונה האסלאמית מאבד את כבודו ואת מעמדו ביקום. ואולם הכותב טוען שההבחנה בקוראן בין מאמינים ללא מאמינים פירושה שיש הבדל בכבודו של האדם לפני האל אך לא לפני החוק.

המאמר המלא: http://hekmat.ca/en/issue_04/content/54

Mohammad Hashim Kamali, **Human Dignity in Islam**, Malaysia: International Institute of Advanced Islamic Studies (A revised and enhanced version of a paper presented at the International Conference on "Pathways of Human Dignity: From Cultural Tradition to a New Paradigm," Sweden, November 1, 2007).

מוחמד האשם קמלי סוקר את הערך של כבוד (קראמה) האדם במסורת האסלאמית כפי שהוא בא לידי ביטוי בקוראן ובחדיית' (דבריו של הנביא מוחמד). המאמר טוען שפגיעה בכבוד האדם על פי האסלאם מתרחשת כאשר אדם מופלה מטעמים של גזע ודת על פי חוק, או בבתי המשפט, או כשהוא נתון לדיכוי ולא־יצדק ונמנעת ממנו הגישה למשפט צדק.

במאמר מובאים ציטוטים מן הקוראן שמלמדים שכל מי ששייך לגזע האנושי - צדיק וחוטא - ניחן בכבוד האדם. כבוד האדם הוא לא ערך נרכש, אלא מקורו בחסד האל והוא נגזר מהעובדה שהאל ברא את האדם וחנן אותו בכישורים רוחניים. מדובר אפוא בזכות טבעית ואוניברסלית הנתונה לכל אדם מרגע היוולדו. היות שמדובר בזכות שנתן האל, שום אדם או מדינה לא יכולים לשלול אותה משום אדם, אפילו הוא אסיר. אהבתו של האל לאדם פירושה שכל הפוגע באדם כאילו פגע באל.

הרעיון של כבוד האדם מעוגן גם בהקשר הקהילתי. על הקהילה לקדם את הטוב, האמת והצדק ולמנוע עוול, ואולם לא נזכר במקורות שמי שאינו מוסלמי לא יכול להיות שותף למטלות הקהילתיות הללו. הקוראן מציג את קשרי האחוה בין כל בני האדם ומדגיש את האחדות והשוויון בין בני האדם, שכן כולם נבראו מאותה נשמה וכולם בניו ובנותיו של אדם. לפיכך הקוראן מצווה על המוסלמים להיטיב עם מי שאינו מוסלמי, אך בתנאי שאינו פועל באופן מדכא או עוין, ומצדיק עוינות רק ביחס לתוקפן.

בה בעת הכותב מסב את תשומת הלב לכך שקיימים מחנות שונים באסלאם המפרשים את הרעיון של כבוד האדם בפירושים מנוגדים - מן העבר האחד, המחנה המחזיק בתפיסה אוניברסלית של כבוד האדם והמעניק חסינות מפני פגיעה באדם והגנה על חייו ועל קניינו, ללא הבדל דת, גזע ומין; ומנגד, המחנה המתנה את כבודו של האדם ואת זכותו לחסינות באמונה באסלאם.

המאמר המלא: www.iais.org.my/e/publications/articles.html

שער III: כבוד האדם במשפט

אהרן ברק, "כבוד האדם", דברים בטקס הענקת תואר בוגר במכללה למינהל, המשפט ז [2001]: 517-521.

אהרן ברק קובע כי בלעדי זכויות אדם אין דמוקרטיה אמיתית. מכל זכויות האדם החשוב ביותר הוא כבוד האדם. בערך "כבוד האדם" מוטמעת ההכרה שהאדם הוא בעל ערך לעצמו ואינו אמצעי להשגת מטרות של אחרים. הערך של כבוד האדם מכיל אגד של זכויות ותפיסות בנוגע לאדם:

- חירות.
- רצון חופשי, חופש בחירה וחופש פעולה.
- קדושת החיים.
- התחשבות בכבודו של הזולת.
- שוויון.

ברק מציין את המחויבות של מדינת ישראל, של הציונות ושל רוח היהדות לכבוד האדם ולשוויון. הוא מדגיש שהכנסת בחקיקתה ובית המשפט בפסיקתו מחויבים להגן על זכויות האדם.

המאמר המלא: <http://law.huji.ac.il/upload/hamishpat-07-517.pdf>

אהרן ברק, "כבוד האדם כזכות חוקתית", הפרקליט מא [ג] (1994): 271-290.

מאז חקיקת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו הפך כבוד האדם לזכות חוקתית על-חוקית. חשיבותו של הערך כבוד האדם באה לידי ביטוי בשלושה היבטים: (1) חוק היסוד מטיל על החקיקה הרגילה הגבלה מפני פגיעה בכבוד האדם. פירושו של דבר שחוק רגיל הפוגע בכבוד האדם בלי שהוא מקיים את התנאים של פסקת ההגבלה הוא בלתי חוקתי; (2) חוק היסוד קובע כי לכבוד האדם יש גם מעמד חיובי. כלומר, חובה על רשויות השלטון להגן על כבוד האדם כאשר הוא אינו מוגן כראוי; (3) חוק היסוד מעניק לכבוד האדם מעמד חוקתי מיוחד.

על פי אהרן ברק, מהותו של כבוד האדם כזכות חוקתית היא זו:

בבסיסו של "כבוד האדם" כמושג משפטי אופרטיבי "עומדת ההכרה כי האדם הוא יצור חופשי, המפתח את גופו ורוחו על-פי רצונו". במרכזו של כבוד האדם מונחים קדושת חיי האדם וחירותו. ביסוד כבוד האדם עומדת האוטונומיה של הרצון הפרטי, חופש הבחירה, חופש הפעולה של האדם. כבוד האדם היא החירות של האדם לעצב את חייו ולפתח את אישיותו כרצונו. ביסוד כבוד האדם מונחת ההכרה בשלמותו הפיזית והרוחנית של האדם, באנושיותו, בערכו כאדם, וכל זאת בלא קשר למידת התועלת הצומחת ממנו לאחרים. כבוד האדם מניח אדם בן חורין, המהווה מטרה בפני עצמה, ולא אמצעי להשגת מטרות של הכלל או של פרטים אחרים.

ברק מציין שכבוד האדם הוא כבודו של אדם כיצור חברתי. לכן - בהקשר המשפטי - כבוד האדם הוא תולדה של איזון בין כבודם של הפרטים השונים, וכל זה - במסגרת המדינה. לפיכך יש לקיים את כבוד האדם כזכות בסיסית ולשמור על המסגרת המדינית. לשם כך נועדה פסקת ההגבלה בחוק הקובעת שניתן לפגוע בכבוד האדם רק בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, לתכלית ראויה ובמידה שאינה עולה על הנדרש.

ברק כולל במושג "כבוד האדם" עוד ארבעה היבטים:

- א. כבוד האדם הוא כבודו של אדם באשר הוא אדם, ומכאן נגזר עקרון השוויון.
- ב. כבוד האדם הוא חופש הרצון של האדם, וביסודו מונחת האוטונומיה של הרצון הפרטי. אוטונומיה זו כוללת חופש התקשרות חוזית, חופש לפתח את האישיות, חופש דת ומצפון, חופש יצירה, תנועה, מידע, אספה, הפגנה, התאגדות, התארגנות, חופש ביטוי ושמירה על שמו הטוב של האדם.
- ג. כבוד האדם נפגע אם הוא או שלמותו הגופנית או הנפשית נפגעים. לכן עונש מוות או מאסר עולם בלא אפשרות לשחרור מוקדם, עינויים ותנאי מעצר ומאסר משפילים - כל אלה מנוגדים לעקרון כבוד האדם. המושג כולל גם הבטחת מינימום של קיום אנושי חומרי ונפשי.
- ד. כבוד האדם פירושו שאין לפגוע באדם ובזכויותיו בלא הליך נאות.

כבוד האדם מעלה סוגיות רבות שיש להתמודד עמן - למשל: זכות השביתה, כבודו של העובר וכבודו של הנפטר, זכותו של אדם למות בכבוד, וכן סוגיות של גבולות האחריות של הרשויות בעניין כבוד האדם.

לדעתו של ברק, תפקידו של בית המשפט הוא למלא בתוכן נורמטיבי את כבוד האדם ואת ההגבלות המוטלות עליו.

המאמר המלא: <http://law.huji.ac.il/upload/haperaklit-41-3-271.pdf>

מתוך פסקי דין שעניינם הזכות לקיום בכבוד

כבודו של האדם כולל בחובו [...] הגנה על מינימום הקיום האנושי [...] אדם המתגורר בחוצות ואין לו דיור, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע; אדם הרעב לחם, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע; אדם שאין לו גישה לטיפול רפואי אלמנטרי, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע; אדם הנאלץ לחיות בתנאים חומריים משפילים, הוא אדם שכבודו כאדם נפגע.

רע"א 4905/98 פרופסור יוסף גמזו נ' נעמה ולילך ישעיהו, פ"ד נה [3] 360.

הזכות לכבוד האדם, במובנה המהותי, מהווה אגד של זכויות ששמירתן נדרשת כדי לקיים את הכבוד. אלה אותן זכויות שבהיעדרן אין ממש בהיות האדם יצור חופשי, באשר ניטל כוחו לפתח את גופו ורוחו על-פי רצונו, בתוך החברה בה הוא חי. זכויות אלה עשויות להיכלל בגדר הזכויות "האזרחיות" (או "פוליטיות"), ואף בגדר הזכויות ה"חברתיות" (או "כלכליות"). כך, למשל, מבין הזכויות האזרחיות, ניתן לסבור שהזכות לשוויון נגזרת מן הזכות לכבוד, באשר ההפליה שוללת את כבודו של אדם באשר הוא אדם, ומעוררת השפלה ונידוי [...] בה במידה, במגוון ההיבטים

האנושיים עליהם משתרע כבוד האדם נכלל גם ההיבט ה"חברתי", שעניינו רמת הקיום לה זכאי האדם [...] אכן, זכותו של אדם לכבוד היא גם הזכות לכך שיהיו לו תנאי חיים המאפשרים קיום בו יממש את חירותו כבן-אנוש [...] חוקי היסוד מגינים על הזכות לכבוד, ובגדרה על היבט הקיום החומרי, הנדרש לצורך מימוש הזכות לכבוד. בראייה זו, זכותו של אדם לכבוד היא גם הזכות לנהוג את חייו הרגילים כבן-אנוש, בלא שתכריע אותו המצוקה ותביא אותו לכלל מחסור בלתי-נסבל. זוהי התפיסה, לפיה הזכות לקיום בכבוד היא הזכות כי יובטח לאדם אותו מינימום של אמצעים חומריים, שיאפשרו לו להתקיים בחברה בה הוא חי (הנשיא א' ברק).

בג"ץ 366/03 עמותת מחויבות לשלום וצדק חברתי ואח' נ' שר האוצר ואח',
תק-על 2005 (4) 2605.

מרדכי קרמניצר, "כבוד האדם - פרספקטיבה ישראלית" (הרצאה),
Mordechai Kremnitzer, "Human Dignity: An Israeli Perspective," in: Eric Hilgendorf
(ed.), *Menschenwürde und Demütigung: Die Menschenwürdekonzepzion*
Avishai Margalits, Schriftenreihe des Zentrums für rechtswissenschaftliche
Grundlagenforschung Würzburg, Nomosverlag: Berlin, 2011

חוק יסוד כבוד האדם וחירותו מטעין את המושג כבוד האדם בשתי משמעויות: כזכות ספציפית וכמקור לזכויות אחרות.

כבוד האדם כזכות ספציפית: בנוסח החוק מופיעה הזכות לכבוד כאחת הזכויות המעוגנות בו, לצד הזכות לחיים ולשמירה על שלמות הגוף. החוק קובע כי אין לפגוע בזכות זו וכי חובה על הרשויות להגן עליה.

כבוד האדם כמקור לזכויות אחרות: כבוד האדם המוזכר בשם החוק ובפסקה המגדירה את תכלית החוק מהווה בסיס לזכויות האדם בישראל.

הזכות החוקתית לכבוד כוללת במשמעותה הגרעינית את הזכות שלא להיות נתון לעינויים, לאכזריות, להשפלה וליחס לא אנושי. מעבר לגרעין זה בית המשפט כלל בפסיקתו תחת הכותרת של כבוד האדם גם את הזכות לאוטונומיה אישית, הזכות לתנאים מינימליים של קיום בכבוד והזכות לשם טוב. קרמניצר טוען כי ההכללה של זכויות אלה תחת כנפי הערך של כבוד האדם בעייתית משום שזכויות אלה, שלא כמו כבוד האדם כערך, הן יחסיות או נרכשות.

בית המשפט כלל תחת הכותרת של כבוד האדם גם היבטים של הליך הוגן (למשל, זכותו של נאשם בטרור להיות נוכח בעת דיון על מעצרו), שכן במצב שבו אדם אינו יכול להגן על עצמו מפני אשמה, לא רק ההליך ההוגן נפגע, אלא נרמס גם כבודו כאדם והוא מרגיש חסר אונים. בית המשפט אף פסק נגד הפרטת בתי הסוהר בטענה שפירושה של הפרטה כזאת הוא התייחסות אל בני האדם כאובייקטים באופן הפוגע בכבודם כבני אדם. לחקיקת חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו הייתה השפעה גם על עיצוב דיני העונשין ועל העיקרון שאסור להשתמש בענישה על מנת להשיג מטרת חיצונית כמו מניעה או הרתעה.

מאז 1992 כבוד האדם משמש זכות-על בעיצוב הזכויות החוקתיות בישראל על ידי בית המשפט, וזכויות רבות הוכרו כזכויות נגזרות של כבוד האדם - בכללן השוויון, חופש הביטוי, חופש המצפון והדת, הזכות להליך הוגן והזכות להקים משפחה. הפרשנות הרחבה של כבוד האדם קשורה גם, בחלקה, להיעדר עיגון חוקתי של זכויות יסוד אחרות.

קרמניצר מציג שני נימוקים לכך שבחוק הישראלי נדרשת הגנה מיוחדת על כבוד האדם:

1. בהווה הישראלית ניכרת הנטייה לדחוק כל זכות מפני הזכות לחיים, גם אם האיום על הזכות לחיים קלוש. במובן זה כבוד האדם אינו מוכר כזכות יסוד מוחלטת. בישראל, בשם הביטחון וההגנה על אזרחי המדינה, יש נטייה לרמוס זכויות יסוד אחרות, ולכן לנוכח איום כזה יש להעניק לכבוד האדם הגנה מיוחדת.

2. כבוד האדם שבירי, בפרט כאשר מדובר בכבודם של מי שנתפסים כ"אחרים", שבדרך כלל מתאפיינים בחולשה פוליטית ובהיעדר ייצוג פוליטי ולכן מתקשים להגן על עצמם בזירה הפוליטית. בקבוצות האלה נכללים מיעוטים למיניהם, עניים, עובדים זרים וחשודים בטרור. לפגיעה הכפולה בכבודם יש לתת את הדעת במיוחד - לא רק לפגיעה הישירה אלא גם לכך שהפגיעה נעשית משום השתייכותם לקבוצה מסוימת.

וכך, לפי קרמניצר, יש במציאות הישראלית חשיבות כפולה ומכופלת להגנה על כבוד האדם - בגלל שברירותו לנוכח אתגרי המציאות.

מרדכי קרמניצר ומיכל קרמר, כבוד האדם כערך חוקתי עליון במשפט הגרמני והישראלי, מחקר מדיניות 85, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2011.

המסמך בוחן את מעמדו של הערך של כבוד האדם במשפט הגרמני ואת מקומו בחקיקה ובפסיקה בישראל. בשיטת המשפט הגרמנית כבוד האדם זוכה למעמד עליון ומוחלט. בפסיקה הגרמנית ניתן לזהות שתי תפיסות פרשניות באשר לתוכנו: האחת, שמירה על כבוד האדם במובן של הגנה על האדם מפני השפלה או מפני הפיכתו לאובייקט; והאחרת, הדגשת ערכי האוטונומיה האישית והבחירה החופשית של הפרט.

בגרעין הזכות של כבוד האדם נכללים, לדוגמה, האיסור על עבדות, עינויים ופשעים נגד האנושות; האיסור על הטלת עיצומים שאינם מבוססים על אחריות ואשמה אישית; האיסור על הטלת עונש מוות; זכותו של אדם שלא להפיל את עצמו; מתן זכות טיעון אפקטיבית לפרט לפני ביצוע פעולה מינהלית הפוגעת בו; הבטחת הזכות לקיום מינימלי; והזכות שלא לשאת השפלה על רקע גזעני בעקבות פעולות של המדינה. לדעתם של מחברי המסמך, יש להעניק הגנה מוחלטת להיבטים אלו מפני שהם עומדים בליבת הערך של כבוד האדם.

בישראל כבוד האדם משמש עוגן לזכויות יסוד רבות אחרות: חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו מסדיר את ההגנה על זכות הקניין, החירות האישית, הזכות לפרטיות, הזכות לשם טוב וההגנה על החיים ועל שלמות הגוף; חוק יסוד: חופש העיסוק מעגן את חופש העיסוק. הפסיקה הרחיבה את פרשנות המושג "כבוד האדם" וכללה בו זכויות שיש להן קשר ענייני הדוק לכבוד האדם, כמו שוויון, חופש ביטוי, חופש דת וחופש מדת, הזכות לאוטונומיה של הפרט, הזכות לקיום מינימלי בכבוד (לרבות חובתה של הרשות השלטונית להבטיח לפרט מזון ומשקה לקיומו, מקום מגורים, תנאי תברואה ושירותי בריאות) והזכות לחיי משפחה.

המאמר המלא: www.idi.org.il/media/250892/pp_85.pdf

המאמר דן בהבחנה בין כבוד האדם כהצדקה לזכויות אחרות ובין כבוד האדם כזכות בפני עצמה. בתחילה המאמר סוקר את המונח "כבוד האדם" במסמכים משפטיים בינלאומיים. הוא מראה כי במגילות שונות של האו"ם יש הכרה בכבוד האדם כערך על שממנו נגזרות זכויות אחרות. כבוד האדם מוצג במסמכים הללו כמקור וכהצדקה לזכויות השונות אך לא כזכות בפני עצמה. התפיסה הסגולית היא שכבוד האדם טבוע בעצם אנושיותו של האדם.

דורון שולצינר טוען כי עיגון כבוד האדם כזכות בפני עצמה, כפי שנעשה בישראל, הוא פרקטיקה משפטית חריגה וכי ברוב המדינות כבוד האדם מוגדר כסיבה מכוננת לקיומן של זכויות אחרות ולא כזכות בפני עצמה. שולצינר אומר שכבוד האדם כהצדקה מהווה מעין מטרייה לתפיסות עולם שונות, אינו מייצג מערכת ערכית אחת ואין לו תוכן ברור ומחייב, ולכן תכנים מסוימים של כבוד האדם בכל מסמך ומסמך משקפים הסכמה פוליטית, אך לא בהכרח הסכמה עקרונית או פילוסופית על תפיסת העולם לצורך הצדקת אותם תכנים. לכן, טוען שולצינר, הגדרת כבוד האדם כזכות קונקרטית היא הגדרה בעייתית משום שבשונה מערכים אחרים אין המושג הזה מוגבל או מתוחם להיבט מסוים של החיים, ולכן ראוי להשאירו כערך על המאגד ערכים אחרים. הכותב מדגים את ההקשרים שבהם נדרש בג"ץ לסוגיית "הזכות לכבוד" ומסיק כי הרחבת הפרשנות של הזכות לכבוד הופכת את המושג לחובק־כול ואשר על כן עלול להפוך לחסר תוכן.

המאמר המלא: <http://preview.tinyurl.com/qhgjgfn>

שער IV: כבוד האדם בחברה הישראלית

אלוף הראבן, **האומנם מדינת כבוד האדם?**, מחקר מדיניות 40, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003.

אלוף הראבן מפנה את תשומת הלב לכך שאף שכבוד האדם הוא צורך אנושי ואוניברסלי וערך יסודי המשותף לכל הישראלים, עדיין במציאות היום-יומית בישראל זהו ערך פגוע, כפי שהדבר מתבטא ברוב מערכות היחסים בחברה.

הראבן מתייחס לכבוד האדם במשמעותו היום-יומית, דהיינו הצורך של כל אדם שיתייחסו אליו באופן אנושי ומעריך ויימנעו מזלזול בו ומהשפלתו. הראבן מדגיש את ההבדלים שבשמירה על כבוד האדם בחברות שונות ומדגיש את האופן שבו בא לידי ביטוי כבוד האדם ביחסים האנושיים היום-יומיים - בחברה, בעבודה ובמשפחה.

הראבן בוחן את מצבו של כבוד האדם בישראל. הוא מראה שאף על פי שערך כבוד האדם הוא ערך יסודי במסורת ישראל, בכל זאת מקובלת גם תפיסה המדגישה את כבוד האדם היהודי, שממנה נגזרת גישה שלילית כלפי ה"גוי". הוא טוען שלגישה זו תוצאות שליליות במציאות הישראלית, בפרט ביחס לפלסטינים בישראל.

הראבן רואה בכבוד האדם את הערך של דרך ארץ ומצביע על כך שהתרבות הישראלית, בעיני אחרים ובעיני הישראלים עצמם, מאופיינת בתכונות כמו חוצפה וגסות, ואלה פוגעות בכבוד האדם. הראבן בוחן מערכות יחסים בין קבוצות בחברה הישראלית (נשים-גברים, יהודים-פלסטינים, עולים-ותיקים, דתיים-חילונים, עשירים-עניים) ומוכיח עד כמה האלימות והזלזול מאפיינים את מערכות היחסים בחברה הישראלית ואת המציאות הישראלית בארגונים כמו בתי ספר, צה"ל ובתי חולים. הוא גורס כי כבוד האדם בישראל פגוע משום שהחברה הישראלית היא חברה רב-תרבותית בשלבי התהוות, שעדיין אין לה בסיס ערכי משותף, ומשום שהתפתחות החברה האזרחית בישראל היא בחיתוליה בשל קדימות הסוגיות של ביטחון. לדעתו, גם ההשפעה של גורמים כמו יחסי ישראל והפלסטינים, בפרט מאז 1967, מחלחלת להתנהגות היום-יומית בישראל וקובעת את אופייה.

באשר ליכולת לחולל שינוי - הראבן סבור שחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו הוא צעד חשוב, אך אין בו די, כשלעצמו, כדי לשנות את מרקם היחסים היום-יומיים, ולכן יש לפעול בארגונים ובמסגרות שונות על מנת להטמיע את הנורמה של כבוד האדם.

מחקר המדיניות המלא: www.idi.org.il/media/324429/pp_40.pdf

לקריאה נוספת:

אלוף הראבן וחו ברם (עורכים), **כבוד האדם או השפלתו? מתח כבוד האדם בישראל**, ירושלים ותל אביב: מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2000.

יאיר שלג, "הערות לסדר / הדרת נשים", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 21.1.2012.

יאיר שלג סבור כי המתח בין זכויות הנשים לזכויות הדתיים לא צריך להיות מוגדר כמתח בין תפיסת כור ההיתוך לתפיסה רב־תרבותית, אלא כמתח בין שני ביטויים של הערך "כבוד האדם". לדעתו, רק כך אפשר יהיה לתבוע שגם כאשר מתקבלת הכרעה עקרונית לטובת זכותם של דתיים לשמור על זהותם, היא תוגבל לאופנים המצמצמים למינימום את הפגיעה בנשים. הוא אף מציע שכל צד יפעל לריסון הקצוות במחנהו קודם שהוא תובע זאת מהזולת.

המאמר המלא: <http://tinyurl.com/idi-HadaratNashim>

לקריאה נוספת:

רונית עיר־שי, "הדרת נשים: הפמיניזם כמנצח העצוב", אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה, 11.2.2012.

כבוד הילד

סביונה רוטלוי, "אחריות המדינה בקידום זכויות ילדים", המשפט 22 [3] (יולי 2006): 3-11.

המאמר מתמקד בשינוי במעמדם של ילדים בחברה שבעקבותיו הם נתפסים היום כבני אדם הזכאים לזכויות נפרדות. תפיסה זו מגולמת באמנה בדבר זכויות הילד של האו"ם. הקביעה של זכויות הילדים מופיעה לצד הגדרת אחריותה של המדינה להגנה עליהן. הצדקה אחת לכך שילדים זכאים לזכויות ככל שאר בני האדם קשורה להבנה שרק קביעה מפורשת וברורה של זכויות ילדים - ולא הסתמכות על חסד, חמלה וצדקה - תאפשר לילדים ולמי שחפצים בטובתם לאכוף את הזכויות, תחזק את מעמדם המשפטי ותקטין את פגיעותם. הצדקה נוספת נובעת מההנחה שחקיקת חוקים יוצרת נורמות וסטנדרטים ערכיים בחברה ומחייבת הקצאת משאבים וקביעת מדיניות במה שקשור לילדים. החקיקה מגנה על הילד מפני שרירות לבה של המדינה.

האמנה הבינלאומית בדבר זכויות הילד מעניקה לילדים זכויות חברתיות ייחודיות למצבם, שמתבקשות מעצם היותם במצב של התפתחות מתמדת ומשום היותם תלויים בהורים או בדמויות חלופיות. פרט לזכות לחיים, לשוויון, לכבוד, לזהות, לחופש הביטוי ולהתארגנות, מובטחת לילדים גם הזכות להישדרות ולהתפתחות, הזכות למזונות, לחינוך, לחיים בחיק המשפחה, לשמירה על קשר עם שני ההורים והזכות להשתתף בהחלטות הנוגעות לגורלם.

על מנת לממש את זכויות הילד דרושה חלוקת אחריות בין ההורים ובין המדינה וקביעת גבול האוטונומיה של התא המשפחתי מול חובתה של המדינה כלפי הילד. בישראל קיימת רק חקיקה מצומצמת בעניין זה, והיא מטילה חובה על המדינה לדאוג לזכויות הילד (למשל בתחום החינוך) ולפקח על יישומן. ואולם מתברר כי אין די באכיפה המקובלת. לכן רוטלוי מציעה לעשות שינויים בחקיקה, בעיקר בתחום הרווחה. היוזמה להקמת נציבות זכויות הילד ופעולתן של עמותות המקדמות זכויות ילדים והגנה עליהן מעידות על ניצנים של שינוי.

המאמר המלא: <http://tinyurl.com/nu6q2fu>

תקנה 258 לג2 לתקנות הסדר האזרחי, התשמ"ד-1984

בית המשפט הדן בתובענה [...] הנוגעת לילד, ייתן לילד הזדמנות להביע את רגשותיו, דעותיו ורצונותיו בעניין הנידון לפניו (להלן - שמיעת הילד) וייתן להם משקל ראוי בהחלטתו בהתאם לגילו ולמידת בגרותו של הילד, אלא אם כן החליט בית המשפט, מנימוקים מיוחדים שיירשמו, שהילד לא יישמע, לאחר ששוכנע כי מימוש זכותו של הילד להישמע יגרום לילד פגיעה העולה על הפגיעה שתיגרם לו משלילתה.

כבודם של אנשים עם מוגבלות

מתוך: חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, תשנ"ח-1998

פרק א': עקרונות יסוד

עקרון יסוד

1. זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות ומחויבותה של החברה בישראל לזכויות אלה, מושתתות על ההכרה בעקרון השוויון, על ההכרה בערך האדם שנברא בצלם ועל עקרון כבוד הבריות.

מטרה

2. חוק זה מטרתו להגן על כבודו וחירותו של אדם עם מוגבלות, ולעגן את זכותו להשתתפות שוויונית ופעילה בחברה בכל תחומי החיים, וכן לתת מענה הולם לצרכיו המיוחדים באופן שיאפשר לו לחיות את חייו בעצמאות מרבית, בפרטיות ובכבוד, תוך מיצוי מלוא יכולתו.

העדפה מתקנת

3. אין רואים כהפליה פסולה פעולה שנועדה לתקן הפליה קודמת או קיימת של אנשים עם מוגבלות או שנועדה לקדם את השוויון של אנשים עם מוגבלות.

הזכות לקבל החלטות

4. אדם עם מוגבלות זכאי לקבל החלטות הנוגעות לחייו, על פי רצונו והעדפותיו, והכל בהתאם להוראות כל דין.

נטע זיו, "אנשים עם מוגבלות ושיח זכויות האדם - סתירה או פוטנציאל לשינוי?", פרלמנט 74 (נובמבר 2012), אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

המאמר עוסק במתח שבין שיח זכויות האדם ובין תאוריות ביקורתיות בעניין היחס לאנשים עם מוגבלות. התאוריות הביקורתיות גורסות שהנחות היסוד המקובלות שלפיהן הסביבה הקיימת ניטרלית והמוגבלות היא מצב אובייקטיבי הן בעצם תולדה של הבניות חברתיות היוצרות מציאות המגבילה ומפלה אנשים עם מוגבלויות. במאמר מדגימה נטע זיו כיצד שיח זכויות האדם נעשה מורכב יותר כאשר כוללים בו את התפיסה החברתית בדבר אנשים עם מוגבלות. התפיסה החברתית מציגה דימוי מורכב יותר של אדם ומשמעות רחבה יותר של כבוד האדם: הדגש הוא לא רק על חופש ועצמאות של האדם, אלא גם הכרה בכך שכבוד האדם יכול לכלול גם מצבים אנושיים של פגיעות, יחסי גומלין, טיפול והדדיות. הכותבת מציעה גם להעמיק את ערך השוויון כך שיהיו בו היבטים של שילוב, הכללה והשתתפות.

המאמר המלא: <http://tinyurl.com/idi-parliament74-mugbaluiot>

כבוד האדם במסגרת טיפול רפואי

השמירה על כבוד האדם מקבלת משמעות מיוחדת בהקשר של טיפולים רפואיים. הרעיון שאין לראות באדם אמצעי אלא תכלית לעצמו מחייב התייחסות אל האדם, גם כשהוא חולה, באופן השומר על זהותו הייחודית כאדם. זהו אתגר חשוב במיוחד במערכת הבריאות שבה שגרת העבודה הרפואית והעומס על המערכת כה כבדים עד שקורה שאין מתייחסים לצלם האדם של החולה אלא רואים בו מושא לטיפול ותו לא. עוד היבט של כבוד האדם בטיפול הרפואי הוא זכותו של אדם להחליט על קבלת הטיפול המוצע לו והחשיבות של הסכמה מדעת לטיפול מתוך מודעות לסיכונים ולסיכויים הכרוכים בו.

מחקרים מלמדים עד כמה חשוב למטופל וגם למטפלו שכבוד האדם שלהם יישמר גם בעת הטיפול הרפואי. אחד התחומים המרכזיים שמשפיעים על תחושת כבוד האדם בהקשר זה היא פרטיותו של המטופל. מדובר לא רק בפרטיות המידע הרפואי, אלא בעובדה שהטיפול הרפואי כרוך ביצירת קשר אינטימי חד-צדדי עם זרים. מלבד החשיפה הפיזית הכרוכה בבדיקה וטיפול הרפואיים, יש גם חשיפה לאחרים במצבים שפרטיותו וכבודו של המטופל נפגעים. לדוגמה, הדרישה מן החולה ללבוש בגדים של בית החולים שלא פעם אינם מתאימים למידתו או לגזרתו או שלחלופין הם חושפים חלקים מגופו שהוא אינו מרגיש בנוח לחשוף אותם; הצורך להסתייע במטפל בשעת המקלחת או עשיית הצרכים; או כשהחולה הוא מושא לבדיקה ולימוד של סטודנטים או מתמחים.

הסכנה לפגיעה בכבוד האדם במצב של טיפול רפואי קשורה לפגיעותו של המטופל ולתלות המוחלטת שלו בצוות המטפל. מחקרים שנעשו במדינות שונות מגלים כי אנשים נותנים פרשנות אישית משלהם למקרים שיכולים להיחוו כפגיעה בכבודם וכי הפרשנות משתנה מאדם לאדם ומקבוצה לקבוצה. מתברר אפוא כי תחושת הפגיעה בכבוד של חולים קשורה במאפיינים אישיים, אך גם במגדר ובשיוך תרבותי ודתי. למשל, קריאה לחולה בשמו הפרטי או בשם המשפחה שלו נתפסת כפגיעה בכבוד במדינות מסוימות, אך לא בכולן; חשיפה גופנית בעת בדיקה רפואית, אף שהיא הכרחית, נחווית בדתות מסוימות כפגיעה בכבוד האדם, אבל באחרות לאו דווקא; כך גם קבלת טיפול ממטפל שלא מאותו מין או אי-מתן אפשרות לקרובי משפחה ללוות את המטופל בזמן הטיפול.

במחקר שנעשה בישראל נמצא שגם הצוות הטיפולי וגם המטופלים קושרים את ערך כבוד האדם לשמירה על פרטיות, יחס הוגן למטופל, אמירת האמת למטופל, שיתוף המטופל בתהליך קבלת

ההחלטות וטיפול איכותי. עם זאת הפרשנות של היבטים אלו של כבוד האדם אינה זהה. לדוגמה, המונח "בדיקה בפרטיות": הצוות המטפל סבור שבדיקה כזאת יכולה להיעשות בנוכחות אנשי מקצוע, בכלל זה סטודנטים ומתמחים, ואילו מטופלות (למשל, יולדות) סבורות שבדיקה בפרטיות משמעה שנוכחים בה רק איש מקצוע מומחה ובן/בת הזוג.

אף שחלק מהפלישה לפרטיות היא בלתי נמנעת, הטיפול הרפואי צריך להיות מתוכנן כך שיפגע מעט ככל האפשר בפרטיותו ובכבודו של החולה. כדי להשיג מטרה זו יש להקפיד על תקשורת כנה עם המטופל, כבוד לידע האישי שלו ומודעות למצב התלוצי שהוא נתון בו בהיותו נזקק לעזרה רפואית.

יש להדגיש כי בהקשר של טיפול רפואי יש לתת את הדעת במיוחד לשמירה על כבודן של אוכלוסיות חלשות בקרב אוכלוסיית החולים: חולים פסיכיאטריים, חולים בעלי מוגבלויות וצרכים מיוחדים, חולים גריאטריים וחולים סיעודיים.

מבוסס על:

נילי טבק ורחל רכס, "כבוד האדם וחירותו - בעיני מטפלים ומטופלים", **רפואה ומשפט** 16 [1997],

www.ismal.co.il/imgs/uploads/refua-umishpat-16-103.pdf

Nora Jacobson, "Dignity and Health: A Review," **Social Sciences and Medicine** 64 (2007): 292-302.

Rebecca Dresser, "Human Dignity and the Seriously Ill Patient," **Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics**, The President's Council on Bioethics, Washington, DC, March 2008, http://bioethics.georgetown.edu/pcbe/reports/human_dignity/chapter19.html

כבוד העובד

מתוך: פסק הדין של השופט חשין בעתירה בנוגע לזכויות של עובדים זרים

עיון בהסדר הכבילה שיצרה המדינה והשליטה אותו על עובדים זרים - עלובי־נפש שנפרדו ממשפחותיהם לחודשים, אף לשנים - מעלה תמיהה מהולה ברוגז, כיצד זה שבעלי־סמכות בארצנו כך רואים לנהוג בנשים ובגברים שכל רצונם אינו אלא להביא פת־לחם למשפחתם. לא נכחד כי נגד עיניהם של בעלי הסמכות ניצבו שיקולי־נגד כיבדי־מישקל - שיקולים של סדר טוב ושל הצורך למנוע ניצול לרעה של ההיתר לשהות בארץ - ואולם כיצד זה שנעלם מעיניהם כי בהסדר שהם קובעים חורצים הם עמוקות בכבודם של העובדים הזרים כבני־אנוש? והרי כל אדם - גם אם זר הוא בקהלנו - זכאי לכבודו כאדם. כסף ניתן לחלוקה. כבוד אינו ניתן לחלוקה בגרעינו. כך הוא בכבודם וכך הוא בחירותם של העובדים [...]

מה היה לנו שכך נוהגים אנו בעובדים הזרים, באותם בני־אנוש המרחיקים מביתם ונפרדים מיקריהם כדי לְחַיֵּת את נפשותיהם ואת נפשות משפחותיהם. כלימה תכסה את פנינו בראותנו כל אלה, וכיצד נחריש. כיצד זה שנשכחה מאיתנו הילכת הגר והרי טבועה היא בגוף תורת ההומניזם של היהדות בכל הדורות: "וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם." (שמות כב, כ). ופירש רש"י: "כל לשון גר, אדם שלא נולד באותה מדינה אלא בא ממדינה אחרת לגור שם". הכיִוֵּן רש"י דבריו לענייננו? וכפירושו של א.ש. הרטום: "וגר' איש נוכרי השוכן בתוך עם ישראל שאין לו ידידים וקרובים אשר יבואו לעזרתו בשעת הצורך." השיווה הכתוב נגד עיניו את העובדים הזרים? ועוד הורתה אותנו התורה: "וְגַר לֹא תִלְחָץ

וְאַתֶּם יְדַעְתֶּם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם. (שמות, כג, ט). "ואתם ידעתם את נפש הגר", כך מודיעה אותנו התורה. ופירש רש"י: "את נפש הגר - כמה קשה לו כשלוחצים אותו". האמנם ידענו את נפש הגר? אתמהה.

אני נכון להניח כי העובדים הזרים - רוב שבהם - נכונים לשאת את הפגיעה בכבודם ובחירותם; וגם אם אין הם מקבלים פגיעה זו באהבה, מקבלים הם אותה בהכנעה שבדלית-ברירה. אפשר אף כי דרך חיים זו היא הנורמה המקובלת במקומותיהם, ומכל מקום מקבלים הם עליהם את גורלם ובלבד שיוכלו לשלוח למשפחותיהם את המנה החודשית לקיומן. ואולם גם אם נכונים הם העובדים הזרים להיכנע לגורלם, אנו לא נסכים כי תופעת הסדר הכבילה תמשיך ותשרור בקהלנו. אכן, שפר גורלם של העובדים הזרים, החלשים והפגועים שבקרבנו, ונחלצו לעזרתם אנשים טובים, מתנדבים בעם - אלה הם העותרים שלפנינו - ובזכותם של אוהבי-חסד אלה נתמזל מזלנו ונתגלגלה זכות לידינו להגן על צלם האנוש של אותם עובדים. ואנו נגן עליהם, על העובדים הזרים, הגם שלא ביקשו זאת מאיתנו.

בג"ץ 02/4542, עמותת "קו לעובד" ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', תק-על 2006|1|4336.

פסק הדין המלא: <http://elyon1.court.gov.il/Files/02/420/045/o28/02045420.o28.HTM>

שער V: כבוד האדם בספרות ובשירה

שולמית אלמוג, ארגון ופרט, סיפור ומשפט, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, (בהכנה).

שולמית אלמוג מנתחת מבחר יצירות ספרותיות מהארץ ומהעולם ומדגימה באמצעות פרשנות היבטים שונים של כבוד האדם והפגיעה בו. על ידי ניתוח קטעים מתוך הסוחר מוונציה של שייקספיר ומיכאל קולהאס של היינריך פון־קלייסט היא מראה כיצד שלילת הכבוד, השפלתו של אדם, בוז, לעג ואטימות לסבלו ולעוול שנגרם לו עלולים לעורר בו את יצר הנקמה.

הסוחר מוונציה הוא תמרור אזהרה מפני פגיעה אנושה בכבוד האדם על רקע השתייכות קבוצתית, גזעית או דתית, כמו זו שחוה שיילוק, הסוחר היהודי. יחס מבזה ופוגעני כלפי אישה או איש, בהתבסס על היותם פרטים בקבוצה מסוימת, פוגע בבסיס זכויות האדם כולן. לכל אדם הזכות שיתייחסו אליו קודם כול כאדם, בלי שום קשר לשיוך הקבוצתי שלו.

בעזרת הסיפור מיכאל קולהאס מראה אלמוג כי פגיעה בכבוד האדם יכולה לנבוע גם מחוויה של אדם שנעשה לו עוול וששלטון החוק והצדק אינו מגן עליו ואינו נותן לו סעד. מערכת משפט כמו זו שנתקל בה קולהאס - הנגועה בשחיתות ובהטיה לטובת השררה ושאינה מבוססת על שלטון החוק ועל כבודו של כל אדם לפני החוק - עלולה להביא לידי משבר אמון ותוצאות הרסניות.

בעזרת שני סיפורים נוספים - פעמיים (מאת בלה שייר) ומטאטא (תוצאות המחקר) (מאת ליאוניד פקרובסקין) - מדגימה אלמוג כיצד כבוד האדם של מהגרים נפגע בתהליך ההגירה והקליטה; כיצד אנשים שנמצאים בשולי החברה ובתחתיתה הופכים בלתי נראים עד כי הם עצמם מתקשים ליצור קשר עם הסביבה ולקבל ממנה מידע ותמיכה.

קו העוני/ רוני סומק

כָּאֵלוּ אֶפְשֶׁר לְמַתַּחַּן קוֹ וְלוֹמַר: מִתְחַתְּיוּ הֶעָנִי.
הִנֵּה הַלְחָם שֶׁבְּצַבְעֵי אֶפּוֹר זֹלִים
נִהְיָה שָׁחַר
וְהַזֵּיתִים בְּצִלְחַת קֶטְנָה
עַל מִפְתַּת הַשְּׁלֶחָן.
בְּאֹוִיר, עֶפּוֹ יוֹנִים בְּמִטְס הַצְּדָעָה
לְצִלְלֵי הַפְּעֵמוֹן שֶׁבִּיד מוֹכֵר הַנְּפֹט בְּעֵגְלָה הַאֲדָמָה,
וְהָיָה גַם קוֹל הַנְּחִיתָה שֶׁל מַגְפֵי הַגּוֹמִי בְּאֲדָמָה הַבְּצִית.
הַיִּיתִי יָלֵד, בְּבֵית שֶׁקָּרְאוּ לוֹ צְרִיף,
בְּשִׁכּוּנָה שֶׁאֲמָרוּ עָלֶיהָ מַעְבְּרָה.
הַקוֹ הַנְּחִיד שֶׁרְאִיתִי הָיָה קוֹ הָאֶפֶק וּמִתְחַתְּיוּ הַכֹּל נֶרְאָה
עָנִי.

רוני סומק, גן עדן לאורז, תל אביב: זמורה־ביתן, 1996.

"הצהרה לעתיד" / דליה רביקוביץ

אָדָם פֿֿשֶׁהוּא רָעב
אוּ לֹא בְטוּחַ
הוּא יַעֲשֶׂה פְּשָׁרוֹת,
הוּא יַעֲשֶׂה דְבָרִים
שֶׁלֹּא חָלֵם עֲלֵיהֶם בְּחַיָּיו.
לִפְתָּע יֵשׁ לוֹ גַּב עֵקָם,
וַיְמָה קָרָה לוֹ לְגַבוֹ
שְׁנֵת־עֵקָם?
אָבְדוֹ הַגְּאֹנָה.
וְחַיֹּכּוֹ קָפוּא
יִשְׁתִּי יָדָיו מְטֹנְפוֹת
אוּ קֶדֶד נְדָמָה לוֹ
מִמְגָּעִם שֶׁל חֲפָצִים לַחַיִּים
שֶׁאִין לוֹ מִפְּנֵיהֶם מְנוּס.
וְאִין לוֹ שׁוּם בְּרָרָה
אוּ קֶדֶד נְדָמָה לוֹ,
וְהוּא יִבְלִיג שְׁנִים רַבּוֹת
עַד לְהַפְּלִיא
וְרַק יִרְשֵׁם אֶת קוֹרוֹתָיו
בְּפָנִים
שְׁנָה אַחֲרֵי שְׁנָה.

דליה רביקוביץ, כל השירים עד כה, תל אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1995.

תרומה לסטטיסטיקה / ויסלבה שימבורסקה

מְכַל מְאָה אֲנָשִׁים
יוֹדְעִים הַכֹּל טוֹב יוֹתֵר
- חֲמִישִׁים וּשְׁנַיִם,
הַסְּסָנִים בְּכֹל צַעַד
- כְּמַעַט כֹּל הַשָּׂאָר,
מוֹכְנִים לְסַיֵּעַ
אִם זֶה לֹא יֵאָרֵךְ
- כְּדֵי אַרְבָּעִים וְתִשְׁעָה
טוֹבִים תָּמִיד,
שְׁכֵן אֵינָם יְכוֹלִים אַחֲרֵת
- אַרְבָּעָה, אוּלַי אֶף חֲמִישָׁה,
מְסוּגָלִים לְהַתְּפַעֵל בְּלֹא קִנְיָה

- שְׁמוֹנָה עָשָׂר,
 הוֹלְכִים שׁוֹלָל
 אַחַר נְעוּרִים, שְׁחוֹלְלִים
 - פְּחוּת אוּ יוֹתֵר שִׁישִׁים,
 שְׁלֹא כְּדַאי לְהִתְחִיל אֶתָּם
 - אַרְבָּעִים וְאַרְבָּעָה,
 חַיִּים בְּחֶרֶד מִתְמַדֵּת
 מִמִּשְׁהוּ אוּ מִמִּשְׁהוּ
 - שְׁבַעִים וְשִׁבְעָה
 מוֹכְשֵׁי לְאִשָּׁר
 - עֲשָׂרִים וְכֶמֶה לְכֹל הַיּוֹתֵר
 לֹא מְאַיְמִים כְּשֶׁלְעֶצֶם
 אֵד מִתְפָּרְעִים בְּהִמּוֹן
 - יוֹתֵר מִמְחֻצֵּית, בְּוֹדֵאי,
 אֶכְזָרִים,
 בְּכִרַח הַנְּסִיבוֹת
 - מוֹטֵב שְׁלֹא לְדַעַת
 אֶפִּילוּ בְּקִרְוֵב,
 חֻכְמִים לְאַחַר מַעֲשֵׂה
 - לֹא יוֹתֵר
 מִחֻכְמִים לְפָנָי מַעֲשֵׂה, שְׁאִינָם נוֹטְלִים מִן הַחַיִּים דְּבָר זוֹלֵת חֻכְמִים
 - שְׁלוֹשִׁים
 אֶף עַל פִּי שְׁרוּצָה הִיִּתִּי לְטַעוֹת,
 מְכוּר בָּלִים, דְּאוּבִים וּבְלִי פָּנֵס בְּחֻשִׁיקָה
 - שְׁמוֹנִים וְשְׁלוֹשָׁה
 בְּמוֹקֶדֶם אוּ בְּמֵאוֹחַר,
 צְדִיקִים
 - רְבִים לְמַדִּי, ל"ו חֶסֶר אֶחָד,
 וְאִם תְּכַוְנָה זֹ חוֹבֶרֶת
 לְמֵאֲמָץ שֶׁל הַבְּנָה
 - שְׁלוֹשָׁה,
 רְאוּיִים לְחִמְלָה
 - תְּשַׁעִים וְתִשְׁעָה,
 בְּנֵי תְּמוֹתָה
 - מֵאָה מִמֵּאָה.
 מִסְפָּר שְׁעַד כֹּה לֹא הִשְׁתַּנָּה.

ויסלבה שימבורסקה, **שלהי המאה: מבחר שירים**, מפולנית: רפי וייברט, תל אביב: קשב לשירה, 1998.

שער VI: כבוד האדם בארגונים

כבוד האדם בצה"ל

ברוך נבו ויעל שור, **כבוד האדם בצה"ל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2001, עמ' 9-32.

צה"ל הוא ארגון סמכותי, היררכי וטוטלי, וככזה טמון בו הפוטנציאל לפגיעה בכבוד האדם. ואולם היות שהמשאב האנושי הוא מקור עוצמתו של צה"ל, הכרח הוא שתהיה בו מודעות לשמירה על כבוד האדם. יתרה מזו, צה"ל מקיים יחסי גומלין עם החברה שעליה הוא מגן, ולכן ערכים, תפיסות וגישות של אותה חברה מוטמעים בו ומחלחלים ממנו לאותה חברה.

בתחום החקיקה חל חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו גם על צה"ל. בשנים האחרונות אירעו מקרים שבהם שונה חוק השיפוט הצבאי כדי להתאימו לרוח חוק היסוד (למשל, קיצור תקופת המעצר המותרת של חיילים). מאמץ אחד להשתית את כבוד האדם כערך יסוד גם בצה"ל הוא גיבוש הקוד האתי "רוח צה"ל", אשר משמש "תעודת הזהות הערכית והנורמטיבית של הצבא כגוף" ואשר הערכים המפורטים בו משקפים את העיקרון של כבוד האדם, כמו למשל הסעיף הקובע ש"כל אדם הוא בעל ערך שאינו מותנה במוצא, בדת, בלאום, במין, במעמד או בתפקיד".

אתגר השמירה על כבוד האדם בצה"ל נוגע למעגל החיצוני, דהיינו ליחסים בין צה"ל וחייליו לבין גורמים שמחוץ לצבא - אזרחים ישראלים, אזרחים פלסטינים וחיילי אויב. הוא נוגע גם למעגל הפנימי - זכויות החיילים וחובות החיילים וכן יחסי מפקד-פקוד. במעגל החיצוני ישנם שלושה נושאים שיש לבחון דרך הפריזמה של כבוד האדם: (א) כללי פתיחה באש וקבלת החלטות בעת לחימה; (ב) פקודה בלתי חוקית בעליל; ו-(ג) פגיעה ברכוש. במעגל הפנימי מדובר בארבעה נושאים: (א) יחסי מפקדים-פקודים; (ב) יחסו של חייל לחברו; (ג) דילמות וזכויות של קבוצות מיעוטים מקרב המתגייסים; ו-(ד) הטרדה מינית.

יש להטמיע את ערך כבוד האדם בצה"ל באמצעות חינוך, הדרכה והסברה, וכן על ידי יישום ואכיפה של חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו.

המאמר המלא: www.idi.org.il/media/413895/כבודהאדםבצהל.pdf

כבוד האדם והמשטרה

מרדכי קרמניצר, "המשטרה וזכויות האדם", **משפט וממשל** (ב) (תשנ"ד): 159-165.

יש הסבורים כי בין פעולות המשטרה ובין זכויות האדם מתקיים ניגוד. ואולם ההפך הוא הנכון - למשטרה תפקיד מרכזי ומכריע בשמירה על זכויות האדם. האתגר שעומד לפתחה הוא להפוך את ההלכה של זכויות אדם למעשה בתורת המשטרה ולהימנע מפגיעה מופרזת ולא מוצדקת בזכויות אדם כפי שמורה חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. כדי לעמוד באתגר על המשטרה להעמיד לנגד עיניה לא רק את תכלית עבודתה המוצדקת, אלא גם לברור את האמצעים להשגתה כך שלא יפגעו פגיעה מופרזת ולא הכרחית בזכויות אדם. בפרט עליה להיות ערנית ולהישמר משימוש של שוטר

יחיד בכוחו לרעה ומהנטייה שלא להקפיד על האמצעים הננקטים נגד קבוצות הנתפסות כ"אחרות": עבריינים, מי שטרם הוכחה אשמתם, חריגים חברתיים ומיעוטים. נוסף על כל אלה עליה לתת את הדעת ליחס הלא שוויוני ששוטרים נוקטים כלפי קבוצות מסוימות בחברה (למשל, נשים או ערבים), שמקורו בסטראוטיפים רווחים בחברה.

מרדכי קרמניצר סבור כי ליבת היסודות המוחלטים של זכויות האדם שצריכה להנחות את עבודת המשטרה כוללת את חזקת החפות - הקובעת שאדם הוא חף מפשע עד שהורשע; ואת זכותו של אדם שלא יפגעו בכבודו, שממנה נובע האיסור על עינויים והאיסור על יחס משפיל.

העקרונות שלאורם המשטרה צריכה לפעול הם הגדרה ברורה של התכלית שעליה מגנים (מה נחשב "סכנה לביטחון הציבור" ומהו "סדר ציבורי"), במקום הסתפקות בהגדרה עמומה, ומתן זכות הטיעון שלפיה יש להביא לידיעתו של אדם את הטענות נגדו ולאפשר לו להתמודד אתן. יש לשים לב כי שלב החקירה מועד לפגיעה בזכויות אדם גם משום שהוא סמוי מן העין וגם בגלל האפשרות של קונספציה חקירתית שמבקשים להוכיחה.

לפי קוד המשטרה תפקיד מכריע בשמירה על זכויות האדם וכבוד האדם בעבודת המשטרה. כדי למלא את התפקיד החשוב הזה בהצלחה על הפיקוד להפעיל מערכת פיקוח ובקרה וכן לטפל בחומרה במעשים חריגים. כך ימלאו השוטרים את תפקידם כמגני זכויות האדם והאזרח.

כבוד האדם ומבוכי הבירוקרטיה: המוסד לביטוח לאומי כמשל

מרדכי קרמניצר, **מימוש ערך כבוד האדם במוסד לביטוח לאומי: בין צדק לחמלה, המוסד לביטוח לאומי, 7.1.2013** [תקציר הרצאה; סייעה בהכנת ההרצאה: כרמית הבר].

הפרדוקס בעבודתם של ארגונים גדולים בירוקרטיים הנותנים שירות לאזרחים נובע מכך שעבודתם מבוססת על כללים נוקשים ואחידים אשר מבטיחים יעילות של המערכת ויכולת להתמודד עם היקף עבודה גדול. אולם לעתים אותם כללים ושיטת עבודה לא אישית עלולים לגרום פגיעה בכבודו של האדם, היחיד, הנזקק לסיוע, משום שהכלל עלול להיות עיוור או אדיש לנתונו האישיים הייחודיים של הפרט.

עומס העבודה והצורך להתנהל על פי ההוראות וחלוקת המשימות משפיעים על האופן שבו עובדי המערכת הבירוקרטית ממלאים את תפקידם. עקב כך עלול להתפתח אצלם יחס של חוסר כבוד וחוסר אמון כלפי מקבלי השירות במקום יחס סובלני, אכפתי ואמפתי. זאת ועוד, אנשים קשי יום, המנהלים מאבק מתמשך ומתמיד על עצם הקיום, הם לא אחת מרי נפש, מתוסכלים וחשדנים. המגע אתם עלול להיות קשה ולעורר אצל העובדים תגובות נגד של הסתגרות והתנהגות "קיפודית". עומס עבודה גדול, שחיקה, שגרה, אווירה של "כבר ראינו ושמענו הכול" - כל אלו עלולים להעלים את האדם שמאחורי ה"תיק" וליצור אטימות ואדישות לסבלם של הנזקקים לשירות. מן הצד האחר, האזרח ה"קטן" מתקשה להתנהל במבוכי הבירוקרטיה, בעיקר אם הוא חסר הון והשכלה. השפה הבירוקרטית הסבוכה וההתנהלות הבירוקרטית המאופיינת בסחבת וב"טרטור" של הפונים לקבלת שירות מייאשות יותר מכול דווקא את הנזקקים לעזרה, שממילא הם בדרך כלל חלשים ועניים. דווקא הנזקקים ביותר מתקשים לעתים קרובות לתאר בלשון ברורה את מצבם ולשטוח כראוי את טיעוניהם, ואם אין נוהגים כלפיהם ב"את פתח לו", שוועתם לעזרה תיוותר בלתי מובנת. לכן יש סכנה מוחשית שמקבלי השירות יהפכו בעיני נותני השירות ל"אחר", שכבודו האמיתי לא באמת נחשב.

המוסד לביטוח לאומי הוא דוגמה למוסד בירוקרטי שאמור לתת מענה של חמלה לפונים אליו ובד בבד לשמור על עקרונות הצדק (כלומר, "לתת רק למי שמגיע לו") באמצעות הקפדה על כללים וקריטריונים להקצאת המשאבים. אלא שהשאיפה לצדק בחלוקת המשאבים והמאבק בהונאות מביאים לקביעת קריטריונים קשוחים וליחס חשדני כלפי הפונים, ואלה עלולים לפגוע במי שבאמת זקוק לסיוע ואפילו להשפילו. התוצאה היא שחוסר שיקול הדעת בהכרעה לגופו של אדם עלול לגרום עוול לאנשים שאכן זקוקים לסיוע (למשל, שלילה קטגורית של הבטחת הכנסה מכל מי שמחזיק ברשותו רכב¹). וכך יוצא שעובדי המוסד לביטוח לאומי נאלצים בעבודתם היום-יומית לתמרן בין היענות למקרה פרטי ובין הסדרים כלליים שעלולים להיות מעוולים כלפי פרט מסוים. חיוני אפוא שהמוסד לביטוח לאומי יעודד בקרב עובדיו את הגישה של "ראש גדול", של יצירתיות בפתרון בעיות מיוחדות, של החובה שלא להעלים עין מהמקרים שבהם החלת כלל כרוכה באי־צדק.

בארגון כמו המוסד לביטוח לאומי יש להעמיד את החמלה בראש - כגישה המעצבת את היחסים בין נותני השירות ובין הנזקקים לשירות. החמלה צריכה לעמוד לצד עקרונות הצדק החלוקתי, המחייבים חוק אחד לכול. החמלה נובעת מההכרה בערך כבודו של כל אדם ומהפגיעות המשותפת לכל בני אנוש. שלא כמו הרחמים, החמלה אינה שיפוטית או מתנשאת אלא נובעת מתחושות של אמפתיה והזדהות עם סבלו של האחר ואמורה להתבטא בפעולה ממשית.

המוסד לביטוח לאומי הוא מעצם טבעו מוסד של כבוד האדם. הוא מופקד על הבטחת התנאים הדרושים לקיום של כבוד אנושי. אי־אפשר להגזים בחשיבות התפקיד הזה להבטחת כבוד האדם. ללא התנאים המתאימים לא ייתכנו כלל חיים של כבוד, של חירות ושל מימוש עצמי. בלעדיהם נגזלת מן היחיד היכולת להיות אזרח משמעותי. לכן מוטלת על המוסד לביטוח לאומי החובה לוודא, ככל יכולתו, שתקבע מדיניות ממלכתית המבטיחה תנאים לקיום בכבוד אנושי. יתר על כן, רובצת עליו חובת הקפדה מיוחדת על כבודם של הנזקקים לשירותיו.

בלי לפרט כאן את כל הדרוש לשם עמידה בחובה אחרונה זו נציין שלוש נגזרות שלה:

(א) לנוכח הגורמים החותרים תחת יחס מכבד, מתחייב מאמץ ארגוני מתמיד בהפעלת כוחות נגד להדגשת כבוד האדם של כל פרט, על כל הייחודי והמיוחד שבו. מאמץ זה צריך לבוא לידי ביטוי בכל רמותיה ושכבותיה של התרבות הארגונית - במסרים שמגיעים מהנהלת הארגון, בהדרכה ובהשתלמויות, בהערכת העובדים, בקידומם, במערכת התמריצים, בפיקוח ובבקרה.

(ב) הקפדה על חזקת החפזות שלפיה אין להתייחס לאדם כחשוד בעברה - גם לא כאשר הוא מואשם בניסיון הונאה של המוסד לביטוח לאומי - אלא אם יש יסוד קונקרטי ממשי לחשד. נטל ההפרכה של חזקה זו הוא על המוסד.

(ג) מידת הפתיחות והענייניות בטיפול בתלונות היא מבחן מהותי ליחסו של המוסד לביטוח לאומי לבאים בשעריו. טיפול ראוי בתלונה אינו אמור רק למנוע עוול, אלא גם לשמש בסיס להפקת לקח כללי.

הקפדה על כבודם של הפונים לעזרת המוסד לביטוח לאומי ומאמץ לשלב את עקרונות הצדק החלוקתי עם הרגישות האנושית הנובעת מהחמלה יאפשרו למוסד לביטוח לאומי למלא את ייעודו המקורי - הבטחת קיום בכבוד של כל אדם במדינת ישראל.

מתוך: מדריך לפרשנות לכללי הרשות השניה לטלוויזיה ורדיו (אתיקה בפרסומת בטלוויזיה), התשנ"ד-1994, עמ' 7

[...]

(3) פגיעה בכבוד האדם

לא ישדר בעל זיכיון תשדיר פרסומת שיש בו משום פגיעה בטעם הטוב, בכבודו של אדם או ברגשות הציבור.

כבוד האדם

עקרון כבוד האדם הוא עקרון אוניברסלי. שמירה על כבוד האדם מחייבת ביטוי מעשי ברור בארבעת המישורים הבאים:

(א) קיימת אבחנה בין בני אדם לבין חפצים, מכשירים ויצורים אחרים. כבוד האדם מחייב ביטוי מעשי של אבחנה זו. טשטוש ברור של האבחנה הוא פגיעה בכבוד האדם.

(ב) כבוד האדם הוא כבוד האדם באשר הוא אדם ולא כבוד אדם באשר הוא אהוב, דומה, חשוב רצוי או כיו"ב. כבוד האדם מחייב ביטוי מעשי ברור בכל הקשר של יחס לבני אדם, לאו דווקא כשמדובר בבני אדם בני קבוצות מסוימות. עם זאת, מותר להפגין יחס מועדף לבני קבוצה קרובה קרובי משפחה, לדוגמא. ביזוי בני אדם השייכים לקבוצה מסוימת (על בסיס גזע, דת, לאום, מגדר, גיל, מגבלה פיזית וכדומה) הוא פגיעה בכבוד האדם.

(ג) כבוד האדם כולל את החופש שלו לנהוג על פי טעמו בתחומים בסיסיים של חינוך, סובלנות ביחס לאורח החיים השונה ואפילו החריג מתחייבת מכבוד האדם. פגיעה בחופש והטפה לפגיעה בחופש הם פגיעה בכבוד האדם.

(ד) כבוד האדם כולל חופש מוגבל, במידה ראויה, אולם גם המגבלות חייבות לעמוד בדרישות כבוד האדם.

הגבלה מופרזת של החופש היא פגיעה בכבוד האדם. פגיעה בחופש בגלל הפרזה בחופש אחר היא פגיעה בכבוד האדם.

המדריך המלא: <http://tinyurl.com/nvgmj4h>

לקריאה נוספת:

כללי הרשות השניה לטלוויזיה ורדיו (אתיקה בפרסומת בטלוויזיה) התשנ"ד-1994:
www.rashut2.org.il/editor/UploadLow/b-63.pdf

מסמכים כלליים

מתוך מגילת העצמאות

מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות; תשמור על המקומות הקדושים של כל הדתות; ותהיה נאמנה לעקרונותיה של מגילת האומות המאוחדות. מדינת ישראל תהא מוכנה לשתף פעולה עם המוסדות והנציגים של האומות המאוחדות בהגשמת החלטת העצרת מיום 29 בנובמבר 1947 ותפעל להקמת האחדות הכלכלית של ארץ-ישראל בשלמותה.

חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו¹

1.	עקרונות יסוד (תיקון מס' 1)	זכויות היסוד של האדם בישראל מושתתות על ההכרה בערך האדם, בקדושת חייו ובהיותו בן-חורין, והן יכובדו ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.
א1.	מטרה	חוק-יסוד זה, מטרתו להגן על כבוד האדם וחירותו, כדי לעגן בחוק-יסוד את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית.
2.	שמירה על החיים, הגוף והכבוד	אין פוגעים בחייו, בגופו, או בכבודו של אדם באשר הוא אדם.
3.	שמירה על הקנין	אין פוגעים בקנינו של אדם.
4.	הגנה על החיים, הגוף והכבוד	כל אדם זכאי להגנה על חייו, על גופו ועל כבודו.
5.	חירות אישית	אין נוטלים ואין מגבילים את חירותו של אדם במאסר, במעצר, בהסגרה או בכל דרך אחרת.
6.	יציאה מישראל וכניסה אליה	(א) כל אדם חופשי לצאת מישראל. (ב) כל אזרח ישראלי הנמצא בחוץ לארץ זכאי להיכנס לישראל.
7.	פרטיות וצנעת הפרט	(א) כל אדם זכאי לפרטיות ולצנעת חייו. (ב) אין נכנסים לרשות היחיד של אדם שלא בהסכמתו.

¹ ס"ח התשנ"ב, עמ' 150; תיקון מס' 1 - ס"ח התשנ"ד, עמ' 90.

- (ג) אין עורכים חיפוש ברשות היחיד של אדם, על גופו, בגופו או בכליו.
- (ד) אין פוגעים בסוד שיחו של אדם, בכתביו או ברשומותיו.
8. פגיעה בזכויות¹ (תיקון מס' 1)
אין פוגעים בזכויות שלפי חוק-יסוד זה אלא בחוק ההולם את ערכיה של מדינת ישראל, שנועד לתכלית ראויה, ובמידה שאינה עולה על הנדרש או לפי חוק כאמור מכוח הסמכה מפורשת בו.
9. סייג לגבי כוחות הביטחון
אין מגבילים זכויות שלפי חוק-יסוד זה של המשרתים בצבא-הגנה לישראל, במשטרת ישראל, בשירות בתי הסוהר ובארגוני הביטחון האחרים של המדינה, ואין מתנים על זכויות אלה, אלא לפי חוק ובמידה שאינה עולה על הנדרש ממהותו ומאופיו של השירות.
10. שמירת דינים
אין בחוק-יסוד זה כדי לפגוע בתקפו של דין שהיה קיים ערב תחילתו של חוק-היסוד.
11. תחולה
כל רשות מרשויות השלטון חייבת לכבד את הזכויות שלפי חוק-יסוד זה.
12. יציבות החוק
אין בכוחן של תקנות שעת חירום לשנות חוק-יסוד זה, להפקיע זמנית את תקפו או לקבוע בו תנאים; ואולם בשעה שקיים במדינה מצב של חירום בתוקף הכרזה לפי סעיף 9 לפקודת סדרי השלטון והמשפט, התשי"ח-1948², מותר להתקין תקנות שעת חירום מכוח הסעיף האמור שיהא בהן כדי לשלול או להגביל זכויות לפי חוק-יסוד זה, ובלבד שהשלילה או ההגבלה יהיו לתכלית ראויה ולתקופה ובמידה שלא יעלו על הנדרש.

¹ אין לצרף את הכנסת כצד בהליכים שבהם נדונה חוקתיותו של חוק שחוקק על ידי הכנסת (בג"ץ 1715/97 לשכת מנהלי ההשקעות בישראל ואחי' נ' שר האוצר ואחי'). לעניין התייצבות הכנסת ר' גם ס' 17(ג) לחוק הכנסת.

² ע"ר מס' 2, התשי"ח, עמ' 1; ס"ח התשמ"א, עמ' 306.

"האחר הוא אני"

אמנה לקידום חברת מופת

"מדינת ישראל תהא פתוחה לעליה יהודית ולקיבוץ גלויות; תשקוד על פיתוח הארץ לטובת כל תושביה; תהא מושתתה על יסודות החירות, הצדק והשלום לאור חזונו של נביאי ישראל; תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין; תבטיח חופש דת, מצפון, לשון, חינוך ותרבות." (מתוך מגילת העצמאות)

מטרת האמנה היא לקדם את כינונה של חברת מופת, לשמש אבן יסוד לקידום הערכים המובילים שנרצה לחיות לאורם כחברה וכפרטים ולחבר את כל השותפים למעשה החינוכי – תלמידים, מורים, אנשי חינוך והורים – סביב יסודות של שוויון וצדק המשמשים תשתית לקיומה של כל חברה אנושית; לבטא את רוחו של האדם באשר הוא אדם; לממש את חזונו של נביאי ישראל ולהיות בסיס להידברות, לסובלנות, להבנה ולשיתוף בין כלל מרכיבי החברה; לנסח עקרונות, כללים וערוצי פעולה ותקשורת שיהיו המצע שחיי קהילת החינוך בין כותלי מוסדות החינוך ומחוצה להם יושתנו עליו.

אנו החתומים מטה מתחייבים:

1. לפעול לקיומה של חברת מופת המבוססת על אהבת האדם באשר הוא אדם ברוח מגילת העצמאות ולנוכח ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית;
2. להוביל מהלכים המקדמים חיים לאורם של ערכי כבוד האדם, שוויון וצדק, תוך גיבוש זהות אישית, קהילתית ולאומית;
3. לגלות אחריות אישית וחברתית בשמירה על זכויותיהם של בני האדם ועל חירותם;
4. לקדם ערכים של צדק חברתי, ערבות הדדית, סולידאריות ודאגה לכל אדם באשר הוא נברא בצלם אלוקים;
5. להכיר בזכותו של כל אדם לחיות את חייו על פי ערכיו ועל פי תפיסת עולמו באופן עצמאי, כל עוד אינו פוגע בזכויותיו של האחר;
6. לגלות סובלנות, אנושיות, אכפתיות, הבנה ורגישות לצרכיו של האחר ולהיות מודעים להיותו של כל אחד מאתנו "אחר" במצבים מסוימים;
7. להגן על זכויות החלשים חסרי הישע, המתקשים לפעול למען עצמם ולהגן על עצמם, ולהיות להם לפה;
8. לשמור על זכויות המיעוט, לדאוג לצרכיו ולאפשר לו להביע את קולו ולשמר את תרבותו;
9. לא לעמוד מהצד נוכח תופעות של אלימות, גזענות, עוולות, חוסר צדק ופגיעה באחר ולפעול להקעתן ולמיגורן של תופעות אלו;
10. לפעול לקידום מעורבות חברתית, התנדבות, עזרה הדדית ונתינה למען הזולת.

כ"ח באב תשע"ג, 4 באוגוסט 2013

הואיל והכרה בכבוד הטבעי לכל בני משפחת האדם ובזכויותיהם השוות והבלתי נפקעות הוא יסוד החופש, הצדק והשלום בעולם

הואיל והזלזול בזכויות האדם וביזוין הבשילו מעשים פראיים שפגעו קשה במצפונה של האנושות, בניין עולם שבו ייהנו כל יצורי אנוש מחירות הדיבור והאמונה ומן החירות מפחד וממחסור, הוכרז כראש שאיפותיו של כל אדם

הואיל והכרח חיוני הוא שזכויות האדם תהיינה מוגנות בכוח שלטוני של החוק, שלא יהא האדם אנוס, כמפלט אחרון, להשליך את יהבו על מרידה בעריצות ובדיכוי

הואיל והכרח חיוני הוא לקדם את התפתחותם של יחסי ידידות בין האומות

הואיל והעמים המאוגדים בארגון האומות המאוחדות חזרו ואישרו במגילה את אמונתם בזכויות היסוד של האדם, בכבודה ובערכה של אישיותו ובזכות שווה לגבר ולאישה ומנוי וגמור אתם לסייע לקידמה חברתית ולהעלאת רמת החיים מתוך יתר חירות

הואיל והמדינות החברות התחייבו לפעול, בשיתוף עם ארגון האומות המאוחדות, לטיפוח יחס כבוד כללי אל זכויות האדם ואל חירויות היסוד והקפדה על קיומן

הואיל והבנה משותפת במהותן של זכויות וחירויות אלה היא תנאי חשוב לקיומה השלם של התחייבות זו

לפיכך מכריזה העצרת באו"ם כל באי העולם את ההכרזה הזאת בדבר זכויות האדם כרמת הישגים כללית לכל העמים והאומות. כדי שכל יחיד וכל גוף חברתי ישווה תמיד לנגד עיניו וישאף לטפח, דרך לימוד וחינוך, יחס של כבוד אל הזכויות ואל החירויות הללו, ולהבטיח באמצעים הדרגתיים, לאומיים ובינלאומיים, שההכרה בעקרונות אלה וההקפדה עליהם תהא כללית ויעילה בקרב אוכלוסי המדינות החברות ובקרב האוכלוסים שבארצות שיפוטם.

סעיף א

כל בני אדם נולדו בני חורין ושווים בערכם ובזכויותיהם. כולם חוננו בתבונה ובמצפון, לפיכך חובה עליהם לנהוג איש ברעהו ברוח של אחווה.

סעיף ב

(1) כל אדם זכאי לזכויות ולחירויות שנקבעו בהכרזה זו ללא אפליה כלשהי מטעמי גזע, צבע, מין, לשון, דת, דעה פוליטית או דעה בבעיות אחרות, בגלל מוצא לאומי או חברתי, קניין, לידה או מעמד אחר.

(2) גדולה מזו, לא יופלה אדם על פי מעמדה המדיני, על פי סמכותה או על פי מעמדה הבינלאומי של המדינה או הארץ שאליה הוא שייך. בין שהארץ היא עצמאית, ובין שהיא נתונה לנאמנות, בין שהיא נטולת שלטון עצמי ובין שריבונותה מוגבלת כל הגבלה אחרת.

סעיף ג

כל אדם יש לו הזכות לחיים, לחירות ולביטחון אישי.

סעיף ד

לא יהיה אדם עבד או משועבד עבדות וסחר עבדים ייאסרו לכל צורותיהם.

סעיף ה

לא יהיה אדם נתון לעינויים, ולא ליחס או לעונש אכזריים, בלתי אנושיים או משפילים.

סעיף ו

כל אדם זכאי להיות מוכר בכל מקום כאישיות בפני החוק.

סעיף ז

הכל שווים לפני החוק וזכאים ללא אפליה להגנה שווה של החוק. הכל זכאים להגנה שווה מפני כל אפליה המפירה את מצוות ההכרזה הזאת ומפני כל הסתה לאפליה כזו.

סעיף ח

כל אחד זכאי לתקנה יעילה מטעם בתי הדין הלאומיים המוסמכים נגד מעשים המפירים את זכויות היסוד שניתנו לו על פי החוקה והחוקים.

סעיף ט

לא ייאסר אדם, לא ייעצר ולא יוגלה באופן שרירותי.

סעיף י

כל אדם זכאי, מתוך שוויון גמור עם זולתו, למשפט הוגן ופומבי של בית דין בלתי תלוי וללא משוא פנים בשעה שבאים לקבוע זכויותיו וחובותיו ולברר כל אשמה פלילית שהובאה נגדו.

סעיף יא

(1) אדם שנאשם בעבירה פלילית חזקתו שהוא זכאי, עד שלא הוכחה אשמתו כחוק במשפט פומבי שבו ניתנו לו כל הערובות הדרושות להגנתו.

(2) לא יורשע אדם בעבירה פלילית על מעשה או הזנחה שלא נחשבו בשעתם לעבירה פלילית לפי החוק הלאומי או הבינלאומי. לא יוטל עונש חמור מהעונש שהיה נוהג בזמן שעבר את העבירה הפלילית.

סעיף יב

לא יהא אדם נתון להתערבות שרירותית בחייו הפרטיים, במשפחתו, במעונו, בחליפת מכתבים שלו ולא לפגיעה בכבודו או בשמו הטוב. כל אדם זכאי להגנת החוק בפני התערבות או פגיעה באלה.

סעיף יג

(1) כל אדם זכאי לחופש תנועה ומגורים בתוך כל מדינה.

(2) כל אדם זכאי לעזוב כל ארץ, לרבות ארצו ולחזור אל ארצו.

סעיף יד

(1) כל אדם זכאי לבקש ולמצוא בארצות אחרות מקלט מרדיפות.

(2) אין להסתמך על זכות זו במקרה של האשמה פלילית שמקורה האמיתי במעשי פשע לא מדיניים או במעשים שהם בניגוד למטרותיהן ולעקרונותיהן של האומות המאוחדות.

סעיף טו

(1) כל אדם זכאי לאזרחות.

(2) לא תישלל מאדם אזרחותו דרך שרירות ולא תקופח דרך שרירות זכותו להחליף את אזרחותו.

סעיף טז

(1) כל איש ואישה שהגיעו לפרקם רשאים לבוא בברית הנישואין ולהקים משפחה, ללא כל הגבלה מטעמי גזע, אזרחות או דת. הם זכאים לזכויות שוות במעשה הנישואין בתקופת הנישואין ובשעת ביטולם.

(2) נישואין יערכו רק מתוך הסכמה חופשית ומלאה של בני הזוג המיועדים.

(3) המשפחה היא היחידה הטבעית והבסיסית של החברה וזכאית להגנה של החברה והמדינה.

סעיף יז

(1) כל אדם זכאי להיות בעל קניין, בין לבדו ובין יחד עם אחרים.

(2) לא יישלל מאדם קניינו דרך שרירות.

סעיף יח

כל אדם זכאי לחירות המחשבה, המצפון והדת חירות זו כוללת את הזכות להמיר את דתו או את אמונתו ולתת ביטוי לדתו או לאמונתו - לבדו או בציבור, ברשות היחיד או ברשות הרבים, דרך הוראה, נוהג, פולחן ושמירת מצוות.

סעיף יט

כל אדם זכאי לחירות הדעה והביטוי, לרבות החירות להחזיק בדעות ללא כל הפרעה, ולבקש ידיעות ודעות, ולקבלן ולמסרן בכל הדרכים וללא סיגיי גבולות.

סעיף כ

(1) כל אדם זכאי לחירות ההתאספות וההתאגדות בדרכי שלום.

(2) לא יכפו על אדם השתייכות לאגודה.

סעיף כא

(1) כל אדם זכאי להשתתף בהנהלת ארצו, בין השתתפות ישירה ובין דרך הנציגות שנבחרה בבחירות חופשיות.

(2) כל אדם זכאי לשוויון בכניסה לשירות במנגנון של ארצו.

(3) רצון העם הוא היסוד לסמכותה של הממשלה. העם יביע את רצונו בבחירות כשרות הנשנות לעתים מזומנות, לפי זכות בחירה כללית ושווה ובהצבעה חשאית, או לפי סדר של בחירה חופשית כיוצא בזה.

סעיף כב

כל אדם, כחבר החברה, זכאי לביטחון סוציאלי וזכאי לתבוע שהזכויות הכלליות הסוציאליות והתרבותיות, שהן חיוניות לכבודו כאדם ולהתפתחות החופשית של אישיותו, יובטחו במאמץ לאומי ובשיתוף פעולה בינלאומי בהתאם לארגונה ולאוצרותיה של המדינה.

סעיף כג

(1) כל אדם זכאי לעבודה, לבחירה חופשית של עבודתו, לתנאי עבודה צודקים והוגנים והגנה מפני האבטלה.

(2) כל אדם, ללא כל אפליה, זכאי לשכר שווה בעד עבודה שווה.

(3) כל עובד זכאי לשכר צודק והוגן, אשר יבטיח לו ולבני ביתו קיום ראוי לכבוד האדם שיושלם, אם יהיה צורך בכך, על ידי אמצעים אחרים של הגנה סוציאלית.

(4) כל אדם זכאי לאגד אגודות מקצועיות ולהצטרף לאגודות כדי להגן על ענייניו.

סעיף כד

כל אדם זכאי למנוחה ולפנאי, ובכלל זה הגבלת שעות העבודה במידה המתקבלת על הדעת וחופשה בשכר לעתים מזומנות.

סעיף כה

(1) כל אדם זכאי לרמת חיים נאותה לבריאותם ולרווחתם שלו ושל בני ביתו, לרבות מזון, לבוש, שיכון, טיפול רפואי, שירותים סוציאליים כדרוש וזכות לביטחון במקרה של אבטלה, מחלה, אי כושר לעבודה, אילמון, זיקנה או מחסור אחר בנסיבות שאינן תלויות בו.

(2) אימהות וילדות זכאיות לטיפול מיוחד ולסיוע. כל הילדים, בין שנולדו בנישואין או שלא בנישואין, ייהנו במידה שווה מהגנה סוציאלית.

סעיף כו

(1) כל אדם זכאי לחינוך. החינוך יינתן חינם, לפחות בשלבים הראשוניים והיסודיים. החינוך בשלב הראשון הוא חובה. החינוך הטכני והמקצועי יהיה מצוי לכל, והחינוך הגבוה יהיה פתוח לכל במידה שווה ועל יסוד הכשרון.

(2) החינוך יכוון לפיתוחה המלא של האישיות ולטיפוח יחס כבוד לזכויות האדם ולחירויות היסודיות החינוך יטפח הבנה, סובלנות וידידות בין כל העמים והקיבוצים הדתיים והגזעיים, ויסייע למאמץ של האומות המאוחדות לקיים את השלום.

(3) להורים זכות בכורה לבחור את דרך החינוך לילדיהם.

סעיף כז

(1) כל אדם זכאי להשתתף תוך חירות בחייו התרבותיים של הציבור, ליהנות מהאמנויות ולהיות שותף בהתקדמות המדע ובברכתו.

(2) כל אדם זכאי להגנת האינטרסים המוסריים והחומריים הכרוכים בכל יצירה מדעית, ספרותית, או אמנותית שהיא פרי רוחו.

סעיף כח

כל אדם זכאי למשטר סוציאלי ובינלאומי, שבו אפשר יהיה לקיים במלואן את הזכויות והחירויות אשר נקבעו בהכרזה זו.

סעיף כט

(1) כל אדם יש לו חובות כלפי הכלל, כי רק בתוך הכלל נתונה לו האפשרות להתפתחות החופשית המלאה של אישיותו.

(2) לא יוגבל אדם בזכויותיו ובחירותיו, פרט לאותן הגבלות שנקבעו בחוק על מנת להבטיח את ההכרה בזכויות ובחירויות של הזולת ואת יחס הכבוד אליהן, וכן את מילוי הדרישות הצודקות של המוסר, של הסדר הציבורי ושל טובת הכלל בתוך החברה הדמוקרטית.

(3) לעולם לא ישתמשו בזכויות ובחירויות אלה בניגוד למטרותיהן ולעקרונותיהן של האומות המאוחדות.

סעיף ל

שום דבר בהכרזה זו לא יתפרש כאילו הוא בא להקנות למדינה, לציבור או ליחיד כל זכות שהיא לעסוק בפעולה או לבצע מעשה שתכליתם לקפח כל זכות או חירות מן הזכויות והחירויות הקבועות בהכרזה זו.

ARTICLE 1:

(a) All human beings form one family whose members are united by their subordination to Allah and descent from Adam. All men are equal in terms of basic human dignity and basic obligations and responsibilities, without any discrimination on the basis of race, colour, language, belief, sex, religion, political affiliation, social status or other considerations. The true religion is the guarantee for enhancing such dignity along the path to human integrity.

(b) All human beings are Allah's subjects, and the most loved by Him are those who are most beneficial to His subjects, and no one has superiority over another except on the basis of piety and good deeds.

